

**ADALÉKOK BETHLEN GÁBOR HONVÉDELMI  
POLITIKÁJÁHOZ URALKODÁSÁNAK ELSŐ ÉVEIBEN\***  
**(1613—1619)**

*Dr. Nagy László*  
*a történelemtudomány kandidátusa*

I.

*Kül- és belpolitikai események*

BETHLEN GÁBORT, „kihez hasonló magyar — a kortárs szavai szerint — Mátyás királytól fogva és István királyon kívül nem hallatott”<sup>1</sup>, 1613-ban választották Erdély fejedelmévé. Trónra lépését hosszú, zűrzavarokkal és belháborúkkal telített időszak előzte meg, s megválasztásával „szűnt meg az háborúság, úgy hogy noha az országon kívül viseltetett hadakozások feliciter voltak, de az haza földét ellenség lova lába nem nyomta, sem hada nem ruináltatott”<sup>2</sup>.

Megválasztásakor még csak harminchárom éves volt, de szemeinek komoly tekintete, melyben villámló harag és metsző irónia tudott felcsillani, erős vonalú orra, keserű vonással kere-

\* Bethlen Gábor uralkodásának első időszakáról, kiváltképpen ez időre eső hadszervező munkájától csakis az erdélyi levéltárak anyagának felhasználásával lehet történelmi és hadtörténelmi összefoglalást nyújtani. Ennek hiányában jelen tanulmány döntő mértékben a már kiadott forrásokra támaszkodva csak adalékokat kíván nyújtani annak a fontos időszaknak a történetéhez, melyben bebizonyosodik, hogy a Habsburgok minden áron és eszközzel meg akarják semmisíteni Erdély önállóságát, s mely időszak alatt Bethlen felkészíti az erdélyi államot előbb az eredményes védelmi harcra, majd pedig a kirobbanó harmincéves háborúba való bekapcsolódásra. A történelmi és hadtörténelmi irodalom ezzel a korszakkal a honvédelmi politika és a hadseregszervezés szempontjából nem foglalkozott, *Wittmann Tibor*: Bethlen Gábor mint hadszervező című tanulmánya (Századok, 1951.) is csak egyes kérdésekben nyúl vissza 1619 előttre.

<sup>1</sup> *Szalay László*: Kemény János erdélyi fejedelem önéletírása. Pest, 1856. 146 oldal.

<sup>2</sup> Uo. 32. oldal.

tezett duzzadt ajkai, sápadt arcát körülölelő fekete szakáll, vállai közé húzott fejtartása, — sok szenvedésen átment, gondoktól terített középkorú férfi benyomását keltette.<sup>3</sup> Útja a fejedelmi trónig kemény harcokkal, küzdelmekkel volt szegélyezve. Két kényszerű, török földön töltött emigrációval a háta mögött került vissza 1613 őszén Erdélybe, hogy az Erdély sorsát veszélybe döntő Báthory Gábor uralmát felszámolva, maga vegye kezébe az ország ügyeinek intézését. Trónra lépését a Báthory ellen forduló török porta a legmesszebbmenőig támogatta. A Bethlennel érkező Szkender pasa október elején országgyűlést hirdetett a rendeknek Kolozsvárra, s meghagyta nekik, hogy Báthory Gábort a fejedelmi trónról letegyék, s más fejedelmet válasszanak, mert a török és tatár csapatok csak abban az esetben hagyják el Erdély területét, ha mindez megtörtént. Az országgyűlés október 20-án össze is ült, s miután eltörölték a Bethlen száműzetését kimondó végzést, őt Erdély fejedelmévé választották. A választásnál nem jelentéktelen szerepet játszott az körülmény, hogy az országban levő török csapatok Bethlent támogatták. A rendek levelet küldtek Báthorynak, melyben megírták, hogy tőle, mint jogtiprótól, ki az ország békéjét biztosító török szövetségétől elhajolt, ezennel örök búcsút vesznek, s fejedelmüknek többé nem tekintik.<sup>4</sup>

A veszély azonban, amit Báthory jelentett Erdélyre, ezzel még korántsem ért véget. A trónfosztott fejedelem, aki Bethlen szavai szerint „rettenetes rémüléssel futott légyen ki ez országból” Váradon császári csapatok segítségével biztatgatta magát, s Erdélyt „német balon hadakkal, tizenkétezer lengyel kopjással, palatinus uramnak húszezred magával való jövetelével” fenyegette. Bethlen Felső-Magyarország egyik leghatalmasabb birtokosához, a nemsokára legádázabb ellenségévé való Homonnai Györgyhez fordult, s kérte járjon közbe az uralkodónál és a nádornál, hogy Báthoryt ne segítsék, mert az erdélyiek nem érezhetik magukat elengedőnek ahhoz, hogy a szultán Báthoryval kapcsolatos rendelkezését ne teljesítsék. A szultán Erdély miatt — folytatta levelében Bethlen — kész felbon-

<sup>3</sup> L. Makkai László: Erdély története. Budapest, 1944. 358. oldal.

<sup>4</sup> Kövári László: Erdély történelme. IV. k. Pest. 1863. 211. oldal. L. még Erdélyi országgyűlési emlékek. VI. k. 345. oldal. Egy ismeretlen jevelíró a következőképpen számol be 1613. október 28-i levelében Bethlen fejedelemmé választásáról: „... bizonyos és nyilvánvaló okokból a tekintetes és nagyságos Bethlen Gábort, nekünk kegyelmes urunkat, fejedelemségre választottuk, azért, hogy az török nemzetsegnél nagy tekinteti lévén, az mostani benn levő hadaknak kiigazításában senki is olyan bizonyosan és hasznosan nem szolgált volna ... ez mostani időben és állapotban, az vitézli és hadakozó dologban, hazánk oltalmára ha kívántatik, hasznosnak tudjuk, hogy szolgálhat; törvény és igazsághoz való szeretetét is ösmérjük.” (Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei (továbbiakban Bethlen pol. lev.), Budapest, 1879. 4. oldal.)

tani a Habsburg uralkodóval kötött békét is, s ha a császár hadat indít Erdély ellen és segíti Báthoryt, a szultán „maga is personaliter megindul, Erdélyt per hoc totaliter occupálja, melyből a kereszténységnek is nem kevesebb veszedelme következik”.<sup>5</sup>

A Báthory támadásából következhető veszély azonban hamarosan elmúlt Bethlen feje felől, mert a trónját vesztett fejedelmet október 27-én Váradon saját katonái meggyilkolták. Ilyen körülmények között Bethlen október 28-án a török—tatár csapatokat haza bocsátotta, mert — mint a nagyvezérnek írta — Báthory hadai részben széjjel oszlottak, részben pedig felajánlották szolgálataikat neki, minek következtében „sem én, sem az ország afféle ellenségtől nem tartván”, tekintetbe véve az ország „fogyatkozott állapotját”, szükségtelenné és károsá vált a segélycsapatok további Erdélyben való maradása. Kérte a nagyvezért, követek által küldjön levelet a Habsburg uralkodónak, a nádornak és Forgách Zsigmond kassai főkapitánynak, valamint a lengyel királynak is, hogy „Erdélyre semmi okon ne igyekezzenek ellenségesképen”, hanem jó szomszédságban éljenek a fejedelemséggel. Mindenesetre, ha császári részről mégis támadás indulna Erdély ellen, jöjjön segítségére a moldvai és a havasalföldi fejedelem, valamint a budai, egri és temesvári pasa.<sup>6</sup>

A török és tatár csapatok kivonulása után Bethlen hozzákezdett, hogy rendezze helyzetét kül- és belpolitikai téren egyaránt. Külpolitikai téren két oldalról kellett fejedelemségét biztosítania; a török és a Habsburg uralkodó felől. Az előbbi volt a könnyebb, hiszen Bethlen török csapatok kíséretében tért vissza Erdélybe, s a török vezetők támogatták fejedelemsévé választását, de ő jól ismerte a Portán uralkodó viszonyokat és tudta, hogy könnyen megváltozhat az ottani vezető körök magatartása vele szemben. Ezenkívül azzal is számolt, hogy a török nagy árat kér majd a támogatásért, s így nem kis szorongással várta, hogy a fejedelmi jelvények megérkezésekor a Porta megbízottja milyen követeléseket fog vajon vele szemben támasztani.

Még nagyobb és nehezebb probléma volt az, hogy a Habsburgok részéről elismertesse fejedelemségét. A Habsburg uralkodóknak és tanácsosaiknak régi politikai vonalvezetése volt az, hogy Erdélyt a királyi Magyarországgal összekapcsolják, s

<sup>5</sup> Bethlen 1613. október 22-i lev. Homonnai Györgyhöz. (Bethlen pol. lev. 1–2. oldal.)

<sup>6</sup> Bethlen 1613. október 28-i lev. a nagyvezérhez. (Bethlen pol. lev. 5–6. oldal.)

együttesen olvasszák be a birodalom tartományai közé. Az önálló Erdélyben önkényes hatalmi vágyuk korlátját, Magyarország teljes bekebelezésére irányuló törekvéseik akadályát látták, sőt attól is tartottak, hogy Erdély fejedelmei bizonyos körülmények között a dinasztiaira is veszedelmessé válhatnak.<sup>7</sup>

A Habsburgoknak ez a törekvése nem talált támogatásra még a magyar uralkodó osztály Habsburg politikát támogató tagjainak nagy részénél sem, mert az önálló erélyi fejedelemséget a császári túlkapások elleni védőbástyának tekintették.<sup>8</sup> Hatalmi helyzetük és súlyuk azonban nem tette lehetővé, hogy elejét vegyék az Erdély elleni császári mesterkedéseknek, legfeljebb csökkenteni tudták azok sikerét.

A Habsburg uralkodó körök Bethlen Gábor személyét különösen nem szívesen látták a fejedelmi trónon. Ismerték múltját, s azon politikai koncepcióját, hogy Erdélyt a törökre támaszkodva szándékszik megvédeni a császári támadásokkal szemben. Nyílt katonai intervenciót nem mertek ellene indítani, mert félték egy török háború kirobbanásától. Ennek hiányában arra törekedtek, hogy akadályokat gördítsenek uralmának megszilárdulása elé. E célkitűzés megvalósítása érdekében mindegyik az Erdélyhez tartozó Részeket akarták elszakítani; *Ecsed*, *Huszt*, *Nagybánya*, *Kővár*, *Várad*, *Tasnád*, valamint a fejedelemség nyugati részén fekvő *Lippa* és *Jenő* megszerzése révén. Bethlen helyzetét nehezítette az is, hogy *Szeben* és *Fogaras* várának kapitányai vonakodtak őt fejedelemnek elismerni, s neki a hűségüket letenni.

Ebben a veszélyes helyzetben Bethlen haladék nélkül hozzáfogott, hogy a császári mesterkedéseket megghiúsítsa, s az Erdély védelmi szempontjából oly kiemelkedő jelentőségű várakat fennhatósága alá hajtja. A legjelentősebb erősség, *Várad* esetében ez nem jelentett különösebb nehézséget, mert annak kapitánya Bethlen sógora Rhédey Ferenc volt, aki ugyan Báthory Gábor haláláig még Bethlennel szemben is kitarzott a fejedelem hűségén, azonban Báthory meggyilkolása után készséges híve, sőt egyik legerősebb támasza lett az új uralkodónak. Gyors sikereket ért el *Szeben* és *Fogaras* esetében is. Szebent Kákonyi István, a Báthory-ház neveltje és Szepesi Nagy György, a Báthoryak testőrcsapatának kapitánya tartották 600 gyalogossal és néhány zászlónyi lovassal, Fogaras várának pedig a környéken lakó nemesek őrségével Balling János volt a parancsnoka. Bethlen Cseszelitzki Boldizsárt és Rettegi János

<sup>7</sup> L. Frankl Vilmos: Pázmány Péter és kora. I. k. Pest, 1868. 192. oldal

<sup>8</sup> Uo.

udvari prédikátort küldte hozzájuk, akik hamarosan rábeszéltek a várak kapitányait a meghódolásra. A császári tervek hajótörést szenvedtek *Jenő* vára esetében is, ahol Petneházy István megtartotta az erősséget Bethlen hűségén. A karánsebesi vajda azonban, aki *Lippa* várának volt a parancsnoka, ellenállt Bethlennek. Ugyanakkor *Husztot* Deák József, *Kővárt* Szilágyi János, *Ecsedet* pedig Antraiter Mihály kapitányok átadták a császáriaknak, s ezek példáját követte *Nagybánya* is. Így tehát Bethlennek a várak megszerzésére irányuló törekvését csak félsiker koronázta.<sup>9</sup>

Bethlen helyzetét mégjobban nehezítette az a körülmény, hogy a szászok — nem kis mértékben a császári udvar bujtoztatása következtében — ellenséges érzületet tanúsítottak vele szemben. Fejedelmüknek való elismerését és engedelmisségüket többek között olyan feltételekhez kötötték, hogy Bethlen azonnal hagyja el Szebent, ahová Gyulafehérvár elpusztult állapota miatt székhelyét ideiglenesen áttette.

A külső és belső viszonyok ilyen alakulásának gyors megváltoztatására Bethlennek csak olyképpen lett volna módja, ha nagylétszámú török csapatokat hív be a fejedelemségbe, s azok segítségével harccal visszaszerzi az elfoglalt várakat és megtöri a szászok ellenállását. Ehhez az eszközhöz azonban nem kívánt nyúlni, mert ez elkerülhetetlenül a fejedelemség nagymérvű pusztításával járt volna együtt, s ezenkívül nagymértékben elidegenítette volna Bethlentől az iránta rokonszenvvel viselkedő magyarországi rendeket is. Így a tárgyalások, a békés egyezkedés útját kereste a Habsburgokkal és a szászokkal egyaránt. Már 1613. november 15-én elküldte követségbe a császárhoz Sarmasági Zsigmondot, Kassai Istvánt és Benkner Jánost, de a követeknek nem sikerült eredményt elérniük, sőt Sarmaságit vissza sem engedték Erdélybe, hanem visszatartották az udvarban. A szászokkal folyó megegyezés is vontatottan haladt előre, s csak akkor következett be némi eredmény, amikor Bethlen kivonult Szebenből, teljesítve a szászok méltatlan feltételét.

Kétségen kívül hozzájárult fejedelmi hatalma megerősödéséhez az a körülmény, hogy 1614 januárjában megérkeztek a Portáról a fejedelmi jelvények, ami útját vágta a szászok további Bethlen-ellenes mesterkedéseinek a szultán udvarában. A török azonban súlyos árat szabott a fejedelmi jelvényekért, mert követelte *Lippa* és *Jenő* várának átadását, melynek meg-

<sup>9</sup> A várakkal kapcsolatban. 1. *Bojthy Veres Gáspár*: A nagy Bethlen Gábor tetteiről. (Erdély öröksége IV. k.) 8—13. oldal, valamint *Szalay László*: Magyarország története, Pest, 1865, 531. oldal, és *Szilágyi Sándor*: Erdélyi országgyűlési ellékek (továbbiakban EOE.) VI. k. 319., 321. oldal.

történte az adott körülmények között teljesen lehetetlen helyzetbe sodorta volna a fejedelmet. Bethlen azonban jól ismerte a portai viszonyokat, s tudta, hogy ott nehezen mondják ki a végső szót, lehet alkudni a követelésekből. Rövidesen útba is indított egy díszes követséget a portára öccse, István vezetésével, melynek az volt a feladata, hogy eszközölje ki az évi adó elengedését, Lippa és Jenő átadásának elhalasztását, valamint a következőket: Akik Erdély határain kívül Bethlen pártjára állnak, kerüljenek a török oltalma alá. A szultán a Habsburgokkal Bethlen értesítése nélkül békét ne kössön, s bármely békekötésből őt ki ne hagyják. Amely területeket Bethlen Magyarországon vagy máshol elfoglal, maradjon az ő fennhatósága alatt, s e területek után a szultán külön adót ne kérjen. A török végvárákból ne indítsanak új hódoltatásokat. Ha Bethlen nyugat felé előnyomul, a törökök segítsék őt. „Valameddig csak erdélyi birodalomból leszen hadakozásunk, fél esztendőre 10 ezer magyarra való fizetést és hópénzt kívánunk, hogy adasson ő hatalmassága” — kérte Bethlen — „ha pedig isten segítségéből tovább mehetünk és az magyarországi erő is mellénk állván, derekasabb dologhoz fogunk, akkor 20 ezer emberre adasson ő hatalmassága fél esztendőre fizetést”.<sup>10</sup>

Bethlen követői a portán kedvező fogadtatásban részesültek. Megkapták a halasztást a várak átadására, s kézhez vették az athnamét is, mely megerősítette a Bethlent a fejedelemségben, biztosította Erdély területi egységét, rendezte a hódoltsági ügyeket, s biztosította a fejedelmet a kívánt török segítségről, de kimondta azt is, hogy Bethlen is köteles segítséget és élelmet adni a török tábornak, ha a szükség úgy kívánja.<sup>11</sup>

Noha Bethlen kívánságaiból kitűnik, hogy már 1614-ben látta a Habsburgokkal szembeni fegyveres harc elkerülhetetlenségét, s tervei között szerepelt a Habsburgok elleni támadó fellépés is, ugyanakkor nem adta fel a tárgyalások nyújtotta meg egyezési lehetőség reményeit sem. Januárban Kornis Zsigmond tanácsost a császárhoz küldte, s kérte a zsitvatoroki szerződés megújítását és az elfoglalt erdélyi várak visszaadását, azonban az uralkodó mereven elzárkózott a kérés teljesítése elől, sőt követelte *Várad* átadását, amivel Bethlen bebizonyíthatja „jó szándékát”. Ezt a követelést, mely Erdélyt legfontosabb védőbástyájától fosztotta volna meg, s aminek véghezvitele a török részéről Bethlen elejtését eredményezte volna, a fejedelem természetesen nem teljesítette, s így a tárgyalások egy időre meg-

<sup>10</sup> Bethlen 1614. április 8-i követi utasítása. (Bethlen pol. lev. 19—20. oldal.)

<sup>11</sup> EOE. VI. k. 338. oldal.

szakadtak. Júliusban azonban Bethlen újabb követeket küldött a császárhoz és ugyanakkor a magyar országgyűlésre is egyezkedés végett. Az uralkodóval folytatott tárgyalások most sem hozták meg a kívánt eredményt, mert Mátyás csupán a kényyszerhelyzetnek engedve tűrte meg Bethlent a fejedelmi trónon, s csak a kedvező alkalmat várta, hogy őt onnan letaszítva Erdélyt bekebelezze a birodalomba.<sup>12</sup> Egyedül a török határozott Bethlen melletti állásfoglalása tartotta vissza a császári udvart a nyílt katonai intervenciótól.<sup>13</sup> Az Erdéllyel és a törökkel szemben követendő politika meghatározása végett összehívott linzi gyűlésen azonban a magyar rendek képviselői nem támogatták az Erdély elleni támadás tervét, mert az — mint mondták — csak végleg elszakítaná a fejedelemséget Magyarországtól. Kijelentették, hogy az erdélyiek jogosan választották Bethlent fejedelmükké, s így mindenképpen méltánytalan lenne a Bethlen elleni támadás, kivéve azt az esetet, ha többet követelne, mint amit a korábbi szerződések alapján meg lehet és meg is kell adni számára. Ezt az állapotot osztották az örökös tartományok rendei is, s így az uralkodónak fel kellett hagynia a nyílt katonai intervenció tervével, s ehelyett indirekt eszközöket kellett keresnie Bethlen megbuktatására.<sup>14</sup>

A külpolitikai viszonyokkal párhuzamosan Bethlen hozzákezdett a belső helyzet rendezéséhez is. A krónikás szavai szerint azon fáradozott, hogy „... helyreállítva otthon is az idők méltatlansága miatt felforgatott törvényeket, megzavart sza-

<sup>12</sup> EOE. VI. k. 334. oldal. A Mátyás mellett nagy hatalmú Khlesl bíborosnak az volt a véleménye, húzni, halasztani kell az ügyet, amíg csak lehet, s az erdélyi követeket itt künn kell marasztalni. 1614. június 25-i levelében azt írta Molart Jánosnak: „Wir müssen Geldt machen, die Gränizen zu erhalten... Geldt für die Sachsen, für den Valachen (Serbán Radul) und dee ganzen geheimen Impraesa. Mehr Ungarisches zu gewinnen, unserm Feund sein: Besten abzuspannen.” (*Hammer-Purgstall: Khlesel's Leben III. k. Wien, 1850. 103. oldal.*)

<sup>13</sup> Lépés Bálint nyitrai püspök azt írta 1614. június 27-én Linzből Bosnyák Tamásnak: „... az török nagy kevélyen azt írta ide urunknak ő felségének, hogy Erdélyhez semminemő közit ne tartsa, mert abból egy kis kövecskét és egy maroknyi port sem enged nekie... Arma virumque cano. Elég nyomorult készülettel vagyunk penig hozzája. De erről sokat írni, annak a ki minden állapotot tud és ért, nem szükséges sem nem bátorságos.” (*Géresi Kálmán: A nagykarolyi gróf Károlyi-család oklevéltára. IV. k. Bp. 1887. 105. oldal.*)

<sup>14</sup> *Szalay László: i. m. 534. oldal.* Khlesl fent idézett levelében azt írja ezzel kapcsolatban: „Is der Palatinus nicht unser, so is unmöglich zu gedenken, dass wir etwas guetes verrichten oder hoffen sollen, weil die Ländler mehr auf ihm auf alles anders sehen; is er aber unser so haben wir gewuhnen, und alda spahre man weder uncossten, hoch vleiss... Post palatinum is Lassota der nächste... Halten wir mit dem Homonnay.” Bethlen 1614. január 13-i levelében azt írta a magyarországi rendeknek: „Nem oly régi dolog, hogy sok szóval kelléssék emlékeztetnők kegyelmeket Erdély és Magyarország között való szent confederatio-ra.” Erdély megtartja ezt a szövetséget, ennek ellenére állandó praktikák vannak ellene. „Mi az mi igazságunkkal oly contentusok vagyunk, hogy azon kövöl semmit nem kívánunk és ha abban háborgattatnánk, az kit magonk erejével fel nem érők, kételenség által más segítséget is sollicitálnunk kelletik... és így csak ez okon is az két császár között való frigynek felbomlása következik.” (Bethlen pol. lev. 9–10. oldal.)

badságokat, a némely fejedelmek szörnyű tékozlása által szét-szórt kincstári javakat pedig visszaszerezze, s az ország más ügyeit is helyrehozza.”<sup>15</sup> E célból február 22-re Medgyesre országgyűlést hívott össze, ahol 600 gyalogossal, három század lovassal, s az udvari ifjakkal jelent meg. A gyűlésen elmondott bevezető beszédében hitet tett a szomszédokkal való békesség mellett, amit minden aranynál, ezüsthöz inkább kell őrizni. „Mindazonáltal” — folytatta — „ha mód nélkül háborgattatunk országul határunkban vagy igazságunkban azt is mind a három natio pro bono patriae communi moto cselekedje, fejedelme mellett régi szokása és tartozása szerint vagy offensivum vel defensivum bellumot kell viselnünk.”<sup>16</sup> A védelem hatékonyabbá tétele érdekében Bethlen 11 pontból álló unio törvényt fogalmazott meg, mely a három nemzetet az ország különös védelmére, s a váratlanul előállott védelmi intézkedések költségeinek fedezésére kötelezte volna, s a városokat — itt elsősorban a szászokról van szó — pedig arra, hogy háború esetén fogadják be a nemeseket falaik közé. Az unio törvény a szászok ellenállása miatt meghiúsult.<sup>17</sup>

A védelem megszervezése azonban sürgős volt, s Bethlen haladék nélkül hozzá is látott a feladat végrehajtásához. Amint kicsit javulni kezdett az idő, Török István és Mocsonyi Gergely hajdúkapitányokat csapatukkal együtt zsoldjába fogadta, s a Szilágyságban Kővár vidékén helyezte el őket a terület védelmére. Ezeknek a csapatoknak volt ugyan kisebb összeütközése magyarországi hajdúkkal, de minden komolyabb következmény nélkül, s úgy látszott, a fejedelemség erről az oldalról biztosítva van váratlan, meglepetésszerű támadás ellen. Hamarosan azonban újabb oldalról fenyegette veszély Erdély biztonságát, a délnyugati határrészen fekvő *Lippa* felől. A török egyre jobban sürgette a vár átadását, s erre a várórség császári biztatásra fellázadt a fejedeleme ellen, s nem volt hajlandó rendelkezéseit végrehajtani. Bethlen meggondolva azt, hogy egy várért — amit különben először nem ő, hanem Báthory Zsigmond óta már minden fejedelem megígért a töröknek — nem vetheti kockára az egész ország sorsát, erélyes lépésre szánta el magát. Szeptemberben Várad alatt csapatokat vont össze, s azokkal *Lippa* alá vonult. Október második felében 9 ostromágyút is vitetett a vár alá, s amikor a fellázadt lippaiak ezt látták, azonnal feladták az erősséget. *Lippa* azonban most még nem került török

<sup>15</sup> *Bojthi Veres Gáspár*: i. m. 15. oldal.

<sup>16</sup> Bethlen 1614. februári propositiója. (EOE. VI. k. 407. oldal.)

<sup>17</sup> EOE, VI. k. 315. oldal.

kézre, mert a vár átadásakor megérkezett az ostromló táborba Ibrahim csausz a fermánnal, amely megengedte Bethlennek, hogy csak akkor adja a várat török kézre, ha a császáriakkal már sikerült megegyeznie. Ezzel az engedménnyel a Porta azt kívánta elérni, hogy a császáriak Lippa török kézre adásának ürügyével ne tudják a magyarországi közhangulatot Bethlen ellen hangolni.<sup>18</sup>

A Habsburg uralkodót azonban Lippa magyar kézen maradása sem gátolta abban, hogy folytassa Bethlen megbuktatására és Erdély elfoglalására irányuló tervei végrehajtását. 1615 első napjaiban érkezettnek látták az időt, hogy előkészítsék Felső-Magyarország egyik leggazdagabb és feltétel nélkül Habsburg-párti főurának, Homonnai Györgynek erdélyi fejedelemségét. Megállapodtak vele, hogy ha elfoglalja Erdélyt, azt Habsburg-hűbérként birtokolja, a várakba német őrséget enged, Váradot császári kézre adja, a pénzekre a Habsburg uralkodó arcképét vereti, háborúban haddal segíti a császárt és a vallás ügyét visszahelyezi a Báthory Zsigmond uralkodása alatti állapotba, amikor is a buzgó katolikus fejedelem előtérbe helyezte a Habsburg politikát híven kiszolgáló jezsuitákat.<sup>19</sup>

Bethlen nem becsülte le a Homonnai mozgolódásából származható veszélyt, mert „az mint szokták mondani, egy bolond oly követ tud a tengerbe vetni, hogy százezer ember is nem tudja azt felvenni a fenekéről,”<sup>20</sup> s meg is tette az annak megakadályozását szolgáló intézkedéseket. Január 18-án hadfelkelést rendelt el, melyben megparancsolta a táborba gyülekezést minden hadra kötelezett személynek, „feje és minden jószágá tisztsége alatt”<sup>21</sup>

Homonnai mozgalma azonban — amit különben az Erdélyből átpártolt Kendi István is támogatót — élénk ellenzésre talált a felső-magyarországi rendek részéről. „Ha kedvek ellen, az mostani békesség ellen igyekszik hadakozni ő-felsege” — írta Abafi Miklós tokaji kapitány Thurzó György nádornak —, „féllek egy nagy pártolás ne következék.”<sup>22</sup> Nem helyeselte Kendi és Homonnai terveit a különben feltétlenül Habsburg-párti Forgách Ferenc felső-magyarországi főkapitány sem, s látva, hogy

<sup>18</sup> L. EOE. VI. k. 328. oldal, VII. k. 13. oldal, valamint *Horváth Mihály: Magyarország történelme.* V. k. Pest, 1872. 135. oldal. Bethlen azt írta 1615. okt. 30-i levelében Daróczy Ferencnek: „Nem én ígértem uram Lippát a töröknek, hanem szegén Sigmond fejedelem... Az oltától fogva való ígéretekből vött materiát a török a várak kerésére.” (Bethlen pol. lev. 31. oldal.)

<sup>19</sup> EOE. VII. k. 17. oldal, L. még uo. 204—209. oldal.

<sup>20</sup> Bethlen 1615. jan. 4-i lev. Thurzó Györgyhöz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 95.)

<sup>21</sup> Bethlen 1615. jan. 18-i hadfőlkelési rendelete. (EOE. VII. k. 210. oldal)

<sup>22</sup> Abafi Miklós 1615. jan. 19-i lev. Thurzó Györgyhöz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 44.)

a „vármegyék igen megháborodtak vót” s hogy „az vármegyék között és az mezei hadak között nagy tumultus támad” az uralkodó neheztelése ellenére a Homonnai támogatására verbuvált mezei hadakat eloszlatta. Így az Erdély elleni tervek a „hóval együtt elolvadtak”.<sup>23</sup>

Az újabb kudarc láttán a császári udvar ismét kénytelen volt elhalasztani az Erdély elleni támadás időpontját, s felvenni a tárgyalások megszakadt fonalát Bethlennel. Márciustól májusig folytak a tárgyalások, melyek befejezésekor kényszerültek Bethlent elismerni fejedelemnek.<sup>24</sup> Bethlen eredményes békeszerző munkáját hálás szavakkal köszönték meg az erdélyi rendek az 1615. évi májusi országgyűlésen, „hogy ennyi szorgalmatossági, költségi és fáradsági után, szegény hazánknak sok nyomorúságos és veszedelmes állapotját ez mostani csendességre hozta”.<sup>25</sup> Bethlen ezek után hozzátájtott, hogy a rövid békés időszakot felhasználja az ország gazdasági helyzetének felfelállítására, a Habsburgok pedig új utat és módot kerestek Bethlen-ellenes terveik megvalósításához.

Az új út a törökkel való összefogás volt a magyar nép és Erdély ellen. 1615 szeptemberében Mátyás örömtől lelkendezve írta Albert főhercegnek: „A töröknek ama kívánata, hogy a magyar végekre magyarok helyett németek tétessenek, a magyarok pedig mezei munkára küldessenek vissza, isteni végzet színében tűnik előnkbe, hogy a török maga eltörölni kívánja a Bocskai idejében alkotott törvényeket, s miként akkor ellenünk, úgy most a magyarok ellen nyilatkozik.” A török kívánságban, melynek oka az volt, hogy nem jó szemmel nézték a várakat szilárdan kézben tartó, s a török hódító törekvéseknek keményen útját álló végvári katonaságot, a Habsburgok fényes segélyeszközt láttak Magyarország maradék önállóságának megtöréséhez, s Erdély bekebelezéséhez, amint ezt az uralkodó nyíltan meg is írta: „Ha megfontoljuk, hogy Magyarország a mi magas házunk öröksége, s e mellett meggondoljuk azt is, mily különös, ártalmas fondorlatokat szőnek a magyarok, hogy a szabad választást mindenütt, benn és künn megalapítsák; úgy találjuk, nem nyúlhatunk jobb eszközhöz, mint ha a török kívánsága szerint is németek által helyettesítjük a magyarokat, kivált

<sup>23</sup> Forgách Ferenc 1615. febr. 23-i lev. Thurzó Györgyhöz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 50.)

<sup>24</sup> Bethlen azt írta 1615. április 9-i levelében Dóczy Andrásnak: „Csendesén várjuk ennek a tractátusnak végét. Kendy István ide be szolgáit küldözi credentionálisokkal, most sem szünik, özenget sokaknak, sőt hittel affirmálja, hogy ő főlsége Homonnay uramat akarja promoveálni az erdélyi fejedelemségre... rettentí azokat Basta idejebeli veszedelemmel.” (Bethlen pol. lev. 24. oldal.)

<sup>25</sup> EOE. VII. k. 250. oldal.

miután e módon a gonoszokat is mindenkor rendben tarthatjuk, s következőleg Magyarországot magas házunk örökségében annál könnyebben megtarthatjuk. Ha továbbá a magyarok jelen állapotát tekintjük, úgy találjuk, hogy ők most szegények és gyöngék, a békéért epedő többi tartományoktól sem várhatnak segílyt, mellyel e szándékunkat ellenezhetnék... akarnak, nem akarnak, kénytelenek akaratumk és parancsunkhoz simulni, s engedelmeskedni, kivált miután egy részről a töröktől, másról tőlünk kellene tartaniok, ha valamely káros mozgalmat kezdenének. Végre ezen oly rég várt s most kínálkozó alkalom a végházakat németekkel rakni meg, egyszersmind eszközt is nyújt kezünkbe Erdély megtartására, mi a németek behozatala nélkül egyáltalán nem volna lehetséges, miután Erdély Felső-Magyarországgal szoros összeköttetésben van, egymást segítik, egymás hájába kapni nem hajlandók.”<sup>26</sup>

Mátyás azonban kissé korán örült annak, hogy török segítséggel letöri Magyarország maradék önállóságát, s uralma alá hajtja Erdélyt is. Bár a török támogatás elnyerésére az udvar embere, Homonnai is megtett mindent, azonban csak átmeneti politikai sikereket tudtak elérni Bethlen ellen, mert ő fényes diplomáciai érzékkel keresztülhúzta a Portán a császáriak terveit. Ily módon, ismét Homonnai nyílt katonai támadása került előtérbe Bethlen ellen, aminek előkészületei néhány hónappal a nagyszombati megegyezés után már kezdetüket vették.

Bethlen amint értesült Homonnai készülődéséről, 1616 első napjaiban azonnal megtette az intézkedéseket a hatékony védelem megszervezésére. „Az embernek nem jó kicsin dolgot is könnyen file mellől bocsátani” — írta sógorának, Rhédey Ferenc váradi kapitánynak — „mentől inkább országos dolgot és tumultust, én is itt benn az ország hadainak elkészítésére gondot viselek.” Közölte, hogy tiltakozó levelet írt Thurzó nádornak, s amennyiben a rossz hírek nem szűnnek meg, ráír a magyarországi vármegyékre is, hogy magukra vegyék a felelősséget az elkövetkezőkért, ha átengedik Homonnait. Megparancsolta Rhédeynek, legyen nagy vigyázásban, meghitt embereit küldje hírszerzés végett Ungvárra, Homonnai székhelyére és a hajdúvárosokra, valamint a Bodroghözbe és egyéb szükséges helyekre. Az eddigi értesülések szerint Fekete Péter hajdúkapitány a

<sup>26</sup> Mátyás 1615. szept. 29-i lev. Albert főherceghez. (*Hatvani Horváth Mihály: Magyar történelmi okmánytár a brüsszeli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból.* IV. k. Pest, 1859. 126—128. oldal.) A török helyzetről lásd még Bethlen 1615. okt. 30-i lev. Daróczy Ferenchez. (Bethlen pol. lev. 29—30. oldal.)

Homonnaitól kapott pénzen 500 főnyi fegyverest gyűjtött. „Kegyelmet az vármegye hadait mustrálja meg 25. Jan és serio megparancsolja nekik, valakit mennyi lóra és gyalog tartására rendel kegyelmet, azoknak megszerzése és készen tartására minden embernek jószága vesztése alatt gondolja legyen.” Fekete Pétert mindenképpen igyekezzen elvonni Homonnai mellől, s fogadjon minél több „kopjást és gyalogost”, ha lehet legalább 2000 főnyit. Ha Homonnai megindult, — folytatta a fejedelem — nem várja meg benn az országban, hanem elébe megy Szatmár vármegyébe. Először Váradot ejti útba, ahol elhelyezi feleségét és értékeit, s Rhédey éppen ezért rakja meg a várat „hízóval, abrakkal, szénával, fával és minden éléssel”.<sup>27</sup> Amikor meglesz a mustra, Rhédey küldje el „minden rendnek regestumát” a hajdú városokét is.<sup>28</sup>

Néhány nappal később közölte Rhédeyvel, hogy ha Homonnai olyan létszámú sereggel indul támadásra, amellyel siker reményében szembe szállhat, akkor a Kolozsvárnál összegyűjtött csapataival kimegy elébe Magyarországra, ha pedig tülerővel jön, akkor Váradhoz viszi a csapatokat, s a várra támaszkodva áll ellent.<sup>29</sup>

Február elején Bethlen hírt kapott portai követétől, hogy Homonnainak sikerült pártjára vonnia Ali budai pasát, akinek Erdély tíz esztendei adóját ígérte, valamint Lippa, Jenő, Lugos, Karánsebes átadását. Erre az ígéretre támaszkodva Ali sürgeti is a Portán Bethlen letételét és Homonnai fejedelemmé való kinevezését. Bethlen azonban keresztülhúzta Homonnai számítását, mert megígérte a nagyvezérnek Lippa azonnali átadását, mire az elejtette Ali budai pasa javaslatait, sőt neki is megparancsolta, hogy Homonnai támogatását azonnal hagyja abba.<sup>30</sup>

A török támogatás elmaradása miatt a nagyhatalmú Khlesl bíboros mindenekelőtt a Homonnaival szemben álló felső-magyarországi rendeket akarta Homonnai mellé állítani, elsősorban Forgách Zsigmond felső-magyarországi főkapitányt. Hozzá intézett levelében vallási húrokat pengetve megírta, hogy Forgách magatartása megosztja a katolikusokat, már pedig ha isten akarata, hogy Erdély katolikus fejedelem kormányára alá kerül-

<sup>27</sup> Bethlen 1616. jan. 19-i lev. Rhédey Ferenchez. (Bethlen pol. lev. 33–34. oldal.)

<sup>28</sup> Bethlen 1616. jan. 22-i lev. Rhédey Ferenchez. (Bethlen pol. lev. 35. oldal.)

<sup>29</sup> Bethlen 1616. jan. 26-i lev. Rhédey Ferenchez. (Bethlen pol. lev. 36. oldal.)  
L. még febr. 4-i lev. Daróczy Ferenchez és febr. 7-i lev. Rhédeyhez (uo. 39–40. 42. oldal.)

<sup>30</sup> L. Bethlen 1616. febr. 7-i id. levelét Rhédey Ferenchez. Ali pasa 1616. máj. 16-án kénytelen volt megírni Khleslnek „...mind Homonnainak, mind Radulnak vastagon megparancsolják, hogy a szent békesség ellen semmit ne indítsanak, helyükön szép békével és csendességben meg legyenek, hogy ebből valami gonosz ne történjék.” (Frankl V: i. m. 196. oldal.)

jön, Forgách roppant nagy felelősséggel terheli lelkét ellenkezéseért. „Magánbosszúból, szándékosan törni katolikus testvéreink ellen, s inkább isten ellenségeit mint a katolikus egyház híveit támogatni, annyit tesz, mint az isteni végzetekbe nyúlni, saját lelke üdvét kockáztatni.”<sup>31</sup> Khlesl politikai törekvéseit nagy buzgalommal támogatta Pázmány Péter is, s azt akarták elérni, hogy a felső-magyarországi rendek fegyveresen lépjenek fel Homonnai mellett, kinek Erdély elfoglalására irányuló terveit elő akarták segíteni Radul elűzött román fejedelem Erdély elleni akciójával is. A terv az volt, hogy Homonnai nyugat felől, a fejedelemségébe visszatérő Radul pedig kelet felől támad Bethlenre, aki így két tűz közé szorulva, képtelen lesz sikeresen ellenállni. Nyíltan természetesen nem álltak ki sem Homonnai, sem Radul mellett, hanem csak titokban támogatták őket. A felső-magyarországi rendek megnyerésére irányuló törekvések azonban most sem vezettek sikerre, mert azok a béke háborítása miatt inkább felzúdultak, s fegyverrel készültek Homonnai ellen. Maga Thurzó nádor is buzdította őket a készületre, minden porta után 2 gyalog fegyverest rendelt kiállítani, Bécsbe pedig aggodalommal telt leveleket írt a török mozgólódásáról, s a béke megszegéséből származható hatalmas veszélyekről.<sup>32</sup>

Bethlen, amint értesült Homonnai fenyegető mozgólódásáról, május elején a következő védelmi tervet készítette a támadás elhárítására: Ha Homonnai nem jelentős túlerővel támad, akkor ő Tasnádig előrenyomul, ha pedig nagy lesz a túlerő, akkor Várad mellé száll táborba, ott megvárja a török segélyerőket, s addig is Homonnai háta mögött elpusztítja az ellenség hadműveleti bázisát, Ungvár környékét. „Ha eszes, hadviselő ember léssen köztök” — írta Rhédeynek — „elhittem (!) háta megé ilyen derekas hadat nem hagy: hogy Váradhoz jöjjön pedig, az nem tiz 20 ezer embernek való dolog.” „Semmi nagyobb akadályom nincsen mint az hertelen való jövetele ha léssen és ha addig hadaimat össze nem hozhatom; mert azután ha jöne is, kevesebbet gondolnék vele.” Három lehetőséggel számolt védelmi tervében: 1. Ha Homonnai rövid idő múlva támad, s a Szilágyságra vagy Zsibó felé indul, akkor Rhédey a csapataival a Körösön átkelve siessen Bethlen Kolozsvárnál állomásozó hadához. 2. Ha Homonnai később támad, akkor Rhédey Szalacshoz szálljon táborba, s Bethlen is igyekszik a csapatokat leg-

<sup>31</sup> Khlesl 1616. ápr. 16-i lev. Forgách Zsigmondhoz. (Hammer—Purgstall: Khlesl's Leben. III. k. Wien. 1850. 392. oldal.)

<sup>32</sup> L. Frankl V.: i. m. 193., 198—199., 206. oldal, Horváth M.: i. m. 151. oldal.

alább Tasnádig vinni, mert „itt benn soha nem vlnak olyan bátorsággal, mint hazájokon kívül.”<sup>33</sup> 3. Ha Homonnai már megindult, akkor Rhédey 4—5 könnyű ágyúval Belényes felől csatlakozzék Bethlenhez, nehogy Homonnai meg tudja akadályozni a csatlakozást, mert „attól igen ótalmazzuk magunkat, hogy szakadozva harcot neki derekasan ne adjunk, mint Brassónál, Székely Mójzes idején történt a dolog.”<sup>33</sup>

A Bethlennel szemben ellenséges érzületet tanúsító Dóczy András szatmári kapitány tudósítása szerint Rhédey Bihar és Kraszna vármegyék nemességét a Körös mellé rendelte táborba, de azok kedvetlenek, Rhédey ágybanfekvő beteg, s így nem lehet rá számítani, hogy a csapatai élére tud állni. Bethlen 5—600 katonával van Gyulafehérvár mellett, s a többi hada eloszlóban van, török segítséget még mindig nem kapott.<sup>34</sup> Ez a tudósítás azonban inkább vágyálmot, mint való helyzetet takart, mert Bethlen csapatai harcra készen várták Homonnai támadását, amit az elkövetkező események fényesen be is bizonyítottak.

A támadásra készülő Homonnai május végén tíz pontból álló utasítást adott csapatkapitányainak. Ebben elrendelte, hogy a csapatok a legnagyobb titokban induljanak meg Kálló irányában, útközben nyerjék meg maguknak a hajdúvárosokat, majd a kállói kapitány 1000 katonájával megerősödve nyomuljanak előre Gyulafehérvár felé, s ha mód van rá, Kővárt is foglalják el. Ugyanakkor küldjenek Lippára megbízottakat, akik beszéljék rá az őrséget, hogy álljanak ellent Bethlennek a vár átadásában. A csapatok fő támadási iránya Szamosújvár—Gyulafehérvár legyen, s a helységek elfoglalása után azokra támaszkodva várják be a segélyerőket. Nagy gondot fordítsanak a felderítésre, s a katonákat tartsák szigorú fegyelem alatt, nehogy fegyelmezetlenségükkel elidegenítsék maguktól az erdélyieket. Az erdélyiek megnyerésére használják fel az ígéretek és fenyegetéseket egyaránt; igyekezzenek Bethlen ellen fellázítani a rendeket, ígérjék meg az átpártolóknak az elkobzott jószágok visszaadását, másoknak új adományokat, a székelyeknek pedig régi szabadságuk visszaadását ígérjék. Az ellenállókat vagy ingadozókat fenyegezzék meg a lengyel segélycsapatok érkezésével. Mihelyt átlépték Erdély határát, állandóan jelentsék a történeteket.<sup>35</sup>

<sup>33</sup> Bethlen 1616. máj. 9-i utasítása Rhédey Ferenc részére. (Bethlen pol. lev. 50—52—54. oldal.)

<sup>34</sup> Dóczy András 1616. máj. 27-i lev. Thurzó Györgyhez. (EOE. VII. k. 346—347. oldal.)

<sup>35</sup> Homonnai György 1616. május végén kelt instrukciója Kun István, Putnoki János, Koch Ferenc, Mocsony György és Folti György kapitányok részére. (EOE. VII. k. 340—242. oldal.)

Homonnai terve, megvalósulása esetén, komoly veszélyeket rejtett magában, mert Lippa átadásának megakadályozásával a törököt teljesen Bethlen ellen fordította volna, s így módon császári és lengyel csapatokkal megerősödvé, mód nyílott volna arra is, hogy a fejedelemség szívében eredményesen támadja meg Bethlent. A fejedelem fel is ismerte a veszély nagyságát, s június első napjaiban csapataival Lippánál termett, hogy annak átadását mindenképpen biztosítsa. Ugyanakkor Homonnai előhada, amely Fekete Péter hajdúkapitány vezetésével megindult Erdély nyugati határszélén, Konyárdnál június 10-én és 11-én vereséget szenvedett Rhédey váradi katonáitól, s így a támadás első része megghiúsult. Bethlen felkészült az ellenséges támadás megismétlődésére is, s miután tizenkét napi ostrommal Lippát elfoglalta, s az őrséget Jenő váráig elkísértette, elhatározta, hogy 12 000 főnyi seregével megindul Illyéről Déva felé. A nyert értesülések szerint Homonnai június 11-én indult meg Ungvárról s Majténynál akart táborba szállni. Ha megindul onnan Erdély ellen, akkor „kegyelmed az hadakat bocsássa be az Krajnára mellém” — utasította Bethlen Rhédeyt — „maga maradván Váradban és válogasson valami három száz gyalogot melléje az vár vigyázására”. Amíg Homonnai meg nem indul a majtényi táborból, addig Rhédey Várad mellett legyen táborban, vagy szállásolja be a hadait a városba.<sup>36</sup>

A konyárdi vereség mindenesetre némiképpen meghökken-tette úgy Homonnait, mint támogatóit. Úgyszintén nem mozdította elő tervei véghezvitelét az erdélyi rendek szilárd kiállása Bethlen mellett, akik az alvinci tábori országgyűlésről levélben szólították fel Homonnait, hogy tartózkodjék az erdélyi ügyekbe való beavatkozástól. Hűségüket Bethlen iránt külön is kiemelték a Homonnaihoz küldött levélben, amikor kimondták: „Hogy pengig hazánkat ő nagysága ilyen szorgalmatossággal építi, örökké háládatossággal tartozunk mindnyájan ő nagyságának érette, mert ugyanis több vagyon huszonöt esztendeinél is, hogy egy fejedelem is hazánknak erősségin ilyen hasznos épületeket nem cselekedett, mint ő nagysága ez harmadfél esztendő alatt.”<sup>37</sup> A béke megtartására, s Homonnai megzabolására hívták fel Thurzó György nádort is.<sup>38</sup>

A készülségi állapotot azonban fenntartották, s az ország-

<sup>36</sup> Bethlen 1616. jún. 19-i lev. Rhédey Ferenchez. (Bethlen pol. lev. 56—58. oldal.) A konyárdi ütközetről szóló tudósításokat l. EOE. VII. k. 347—351. oldal.

<sup>37</sup> Az alvinczi tábori országgyűlés 1616. jún. 21—22-i levelei Thurzó Györgyhöz és Homonnai Györgyhöz. (EOE. VII. k. 352—361. oldal.)

<sup>38</sup> Bethlen 1616. jún. 22-i lev. Rhédey Ferenchez. (Bethlen pol. lev. 60. oldal.)

gyűlés elhatározta, minden fegyverfogható ember a tordai mezőre gyűljön, hogy a fejedelem parancsnoksága alatt kivonuljon az ország határáig, s onnan ha kívántatik tovább Debrecen irányába.<sup>39</sup> „Ha békességben akarnak élni” — írta Bethlen — „tart-sunk és kössünk igaz békességet . . . ha pedig fegyverre akarják az dolgot vinni, ahhoz is isten segítségével most nagyon nekem módom, mert ha arra megyen az dolog, elég szablyát vihetek én is a békesig bontogatókra.”<sup>40</sup>

Bethlen erélyes fellépése, az erdélyiek határozott állásfoglalása, a felső-magyarországi rendek Homonnai terveivel szembehelyezkedő magatartása ismét ideiglenes visszavonulásra kényszerítette a császári udvart. Mátyás július 19-i rendeletében megtiltotta a felső-magyarországi rendeknek a személyes hadfelkelést, vagy hadgyűjtést, akár Homonnai mellett, akár ellene.<sup>41</sup> Khlesl néhány nappal később levélben bizonygatta Thurzó nádornak, hogy a császár mindent megtett a béke fenntartásáért; Homonnait Prágába idézte, eltiltotta a hadgyűjtéstől őt is és Radult is, Bethlent Lippa átadása miatt megintette, Ali pasával tárgyalásokat indított stb.<sup>42</sup>

Homonnai a kényszer hatása alatt valóban elbocsátotta hadai egy részét, de Radullal új terveket szőttek, melyek szerint Radul Lengyelországba megy, ott sereget gyűjt, azzal betör Moldvába, Szkender pasát legyőzi, majd Erdélyt elfoglalja Homonnai számára. Radul el is ment Lengyelországba, s ott számára kedvező helyzetet talált. Toborzott seregével csatlakozott Jeremiás fejedelemhez, s vele együtt több ízben győzelmet arattak Ibrahim pasa hadai felett. Radul győzelmeinek hírére Homonnai ismét katonákat kezdett fogadni Lengyelországban, s a hajdúkat is titokban csatlakozásra szólította fel.<sup>43</sup>

Ibrahim vereségei után Szkander pasa állt Moldvában a török csapatok élére. Segítséget kért Bethlentől, aki ugyan megígérte a segélynyújtást, de titkos leveleiben biztosította a lengyel rendeket, hogy nem fog ellenük harcolni. Mindenesetre az erdélyieknek hadfölkelést hirdetett, Toldalagi Istvánt Szkenderhez

<sup>39</sup> Bethlen id. 1616. jún. 22-i lev. (uo. 61. oldal.)

<sup>40</sup> Bethlen 1616. júl. 1-i lev. Rhédey Ferenchez. (Bethlen pol. lev. 65. oldal.)

<sup>41</sup> Mátyás 1616. júl. 19-i rendelete. (Frankl V.: i. m. 213. oldal.)

<sup>42</sup> „Nam fecisset Majestas Sua ea omnia, que hoc tempore fieri oportebat, pacem etiam magnis expensis conclusisset, D. Homonnay Pragam citasset, ei milites inhuibisset, super his inquisitionem institusset, Bethlemium ratione traditionis Lippae et Jeneo admonuisset, serio cum Aly Bassa tractasset, Comitatus ad pacis studium adhortata fuisset, Radulio militum conscriptionem denegasset, et denique ea omnia fecisset, qua boni Regis officium requirit; nihilominus tamen comitatus ad pacem pristinam redire gravarentur, magna certe haec foret confusio.” — írta Khlesl 1616. júl. 23-án Thurzó Györgynek. (Hammer-Purgstall: i. m. 462. oldal.)

<sup>43</sup> Frankl V.: i. m. 215., 242., 243. oldal. Horváth M.: i. m. 157. oldal.

indította, majd a temesvári bég által küldött 500 kopjához ugyanannyi magyart csatolt, s Moldvába irányította őket. A mozgósított erdélyi csapatok az osdolai táborban gyülekeztek s lassan haladtak előre Moldva felé. Bethlen előre oltalomlevelet bocsátott ki a moldvai lakosság részére, melynek lakhelyei útvonalába estek. Időközben azonban Szkender győzelmet aratott, aminek hírére Bethlen azonnal visszafordult az erdélyi hadakkal.<sup>44</sup>

Radul tervének kudarca után a császári udvar ismét Homonnait mozgósította Bethlen ellen. Az udvar álláspontját híven tükrözi Pázmány egyik levele, melyben megírta: „Bethlen meg lehet győződve, az ő jó akaratát ő felsége soha sem fogja hajhászni; és a fejedelemnek uralkodását semmi sem biztosíthatja, inkább mint ő felségének kegyelme. Ezt ha a politika tanácsait követné s magáról gondoskodni igyekeznék, hódolata által kelene kiérdemelni.”<sup>45</sup> Bethlen azonban nem törekedett most sem behódolni a Habsburg uralkodónak. Október közepén megírta a nádornak, csak „... olyan conditiok és fogadások alatt térítettük meg hadainkat, hogy azokat akik a közönséges békességnek bontogatói voltak, complicessekké megbüntessék.”<sup>46</sup> Miután látta, hogy a fejedelemség önállóságát veszélyeztető császári támadások egyáltalán nem szünetelnek, maga is szaporította és szervezte hadait. Simonyi György, aki Rákóczi sárospataki kapitánya volt, Bethlen szolgálatába állt, Debreceni Tamás és Füzy István kapitányok Magyarországon gyűjtötték a hajdúkat Bethlen zászlója alá. Homonnai táborából, aki nagy buzgalommal toborozta a katonákat a Tiszántúlon, szintén sokan csatlakoztak Bethlen mellé. Végül is, amikor összecsapásra került a sor, a hajdúk úgy oszlottak meg, hogy Nagy Márton polgári, Nagy György nánási, Szücs György böszörményi, Szabó Gergely szoboszlói és Bíró Gáspár hadházi kapitányok emberei Bethlen oldalán, Gombos András, Mocsonyi György, Nagy András, Fekete Mihály, Kun András és Török Bálint kapitányok hajdúi pedig Homonnai oldalán állottak.<sup>47</sup>

Homonnai októberben érkezettnek látta az időt a támadás megindítására. Főként Gombos András kapitányra „ki törökre csatázása miatt igen elhíresedett vitéz ember vala” és az

<sup>44</sup> L. Frankl V.: i. m. 245. oldal, továbbá Bethlen 1615. aug. 5-i oltalomlevelét [Dr. Szádeczky L.: Székely Oklevéltár (továbbiakban SZO.) VI. k. Kolozsvár 1797. 51. oldal.] és Balassy Mihály 1616. aug. 8-i lev. Balassy Ferenchez. (Mikó Imre: Erdélyi történelmi adatok (továbbiakban ETA) I. k. 315. oldal.)

<sup>45</sup> Pázmány Péter 1616. okt. 12-i lev. Thurzó Györgyhöz. (Frankl V.: i. m. 248. oldal.)

<sup>46</sup> Bethlen 1616. okt. 15-i lev. Thurzó Györgyhöz. (Frankl V.: i. m. 212. oldal.)

<sup>47</sup> Frankl V.: i. m. 247., 252. oldal.

Erdélyből emigrált Sarmasági Zsigmondra támaszkodott, akik parancsnokságuk alatt mintegy 2000 embert gyűjtöttek össze. Homonnai terve az volt, hogy Gombos seregét előljáróba Erdélybe küldi, azok ott fellázítják a nemeseket és székelyeket Bethlen ellen, s utánuk indul ő a derékhaddal. A támadás hírére Bethlen november 6-án általános hadfölkelést rendelt el, s megparancsolta minden hadra köteles személynek, hogy azonnal jó szerszámosan és hadikészülettel, élelmet magukkal hozva gyülekezzenek Marosvásárhely mellett lovasok és gyalogosok egyaránt.<sup>48</sup>

November első napjaiban meg is történt az első összecsapás *Tarcsánál* Gombos András 500 és Simonyi György 200 katonája között. Gombos hajdúinak sikerült szállásaikon váratlanul meglepni ellenfeleiket, de így is kemény harc alakult ki. Ember-ember ellen küzdött a véres kézitusában. Simonyi kapitány járt elől példamutatásban, aki szobájába beszorulva bátran harcolt mindaddig, amíg az ablakon át le nem lötték. Súlyosan sebesülve esett fogságba, s nemsokára rá Szatmáron, ahova szállították, behalt sebeibe.<sup>49</sup>

Thurzó György nádor megkísérelte lecsendesíteni a zavargást: November 8-án a Gombosék hozzáintézett bizakodó hangú levelére azt válaszolta: „Nem kegyelmetekre bízott az országnak oltalmazása, azért mindjárt leszálljatok és csendességben legyetek.” A nádor intése azonban semmi eredményt nem ért el, hiszen a támadók a császári udvarból kapták a biztatást, ösztönzést. Homonnai parancsára Gombos András kapitány, kihez Sarmasági és Jósika vezetésével erdélyi katonák is csatlakoztak, folytatta a támadást Ecsed—Dés irányába.

Bethlen Marosszék és Aranyosszék hadait küldte ellenük némi fejedelmi katonasággal Török István és Deli Száva kapitányok parancsnoksága alatt Dés alá. A város közelében találkoztak az ellenfelek. Bethlen parancsnokai jól kiszámított cselet vetettek Gombos katonáinak. Egy erős gyalogos hadoszlopot a közeli malom mögé rejtőztettek el, a többiek pedig elébe mentek a diadalittas hajdúknak. Amikor összetalálkoztak, az erdélyiek szintleg tárgyalásokba bocsátkoztak velük, majd amikor nem tudtak megegyezni, visszavonulásba kezdtek. Gombos erre üldözőbe vette őket, végigkergette Dés utcáin, majd tovább is, közben azonban az üldözők harcrendje teljesen felbomlott. Ami-

<sup>48</sup> EOE. VII. k. 402. oldal, L. még hajdúkapitányok 1616. nov. 4-i lázító leveleit az erdélyiekhez. (EOE. VII. k. 403—408. oldal.)

<sup>49</sup> L. Bethlen 1616. nov. 8-i lev. Thurzó Györgyhöz. (EOE. VII. k. 408—409. oldal.)

kor a színleg menekülő erdélyi katonák a kitervelt helyre értek, ami a szoros úton hegy és víz között volt, hirtelen visszafordultak és felvették a harcot. Ekkor a malom mögött rejtőzködő gyalogosok is előjöttek, s hátulról megtámadva tizedelni kezdték Gombos katonáit. A két tűz közé szorult ellenséggel rövid idő alatt végeztek. Szarmasági és Jósika fogságba kerültek, s Gombos is csak nagy ügyel-bajjal tudott elmenekülni mindössze 150 lovasával. A helyes harcászati terv és annak jó végrehajtása meghozta gyümölcsét, s Bethlen katonái kivették az országból a betört ellenséget.<sup>50</sup>

Az 1613 ősze óta folyó sorozatos ármánykodások és támadások végül is elfogyasztották Bethlen türelmét, s elhatározta, hadai élén a királyi Magyarországra jön, s fegyverrel vet véget az ármánykodásnak. November utolsó napjaiban a Tasnádon tartott haditanácskozáson úgy döntött, hogy két oszlopban indul támadásra: az egyik Nagybánya—Szatmár, a másik Várad—Debrecen irányában. A hadjáratra 12 000 jól begyakorolt és felszerelt katonaság indult el vele. Amikor megindult, ellenállásra nem találva nyomult előre. December első napjaiban *Csehit* foglalta el, s 6-án már Szilágyssomlyónál volt. Vele párhuzamosan a moldvai és havasalföldi fejedelmek Brassónál álltak harcra-készen, a temesvári bég pedig a Marosig nyomult előre.

Bethlen Debrecen felé haladt, s útközben körlevélben szólította fel a vármegyéket és a főurakat, valamint a hajdúkat, hogy aki „... szép szabadságot és hazánkban való megmaradását szereti; minden helyekről biznyos számú atyjukfiat küldje mi hozzánk.” A rendek várt csatlakozása azonban még nem következett be, noha a nemesek attól is tartózkodtak, hogy Bethlen ellen fellépjenek. Ez a habozó magatartás nyilvánult meg az 1617. január 4-én összehívott résszgyűlésen is. Itt Forgách főkapitány kérte a rendeket, küldjenek követeket Bethlenhez és beszéljék rá a visszatérésre, ha pedig ez nem járna sikerrel, akkor keljenek fel Bethlen ellen. Az első pontra a rendek a következőt válaszolták: „Méltónak ítéljük, hogy az erdélyi fejedelmet kellessék megtalálnunk és magunkat ~~excusálni~~ levelünk által, hogy mi az tavali mótust eszünkbe vevén, teljes erővel azon voltunk, hogy leszállítsuk és le is szállítottuk.” Gombos hadát Bethlen megbüntette, s ha ezekután valaki ismét hadat fogadna, Forgách kötelezze magát, hogy a rendekkel együtt fegyverre kel és leszállítja a támadókat. Ha Forgách erre köte-

<sup>50</sup> L. Frankl V.: i. m. 251—255. oldal, továbbá Bethlen 1616. nov. 21-i lev. Rhédey Ferenchez. (Bethlen pol. lev. 85. oldal) és Mikóta János kővári kapitány 1616. nov. 29-i lev. Dóczy Andráshoz, melyben beszámol arról, hogy a hajdúk kipusztították Kővár környékét. (EOE. VII. k. 413. oldal.)

lezi magát, akkor térjenek vissza az erdélyi hadak is. A második pontra, a Bethlen elleni fölkelésre azonban azt válaszolták, hogy „...magunkat nem offerálhatjuk, mert instrukciónkba nem adatott vármegegyéktől.”<sup>51</sup>

A felső-magyarországi rendek el is küldték követeiket Bethlenhez, aki a rendek azon ígéretére, hogy a megyék fegyverrel is meggátolják a további Erdély elleni támadásokat, 1617. január közepén hazavezette katonáit.<sup>52</sup>

Az 1617. év végi és 1617. év eleji események újra bebizonyították a Habsburg uralkodó számára, hogy Bethlen uralmának megdöntését el kell halasztani újabb kedvező időpontra. Ily módon ismét tárgyalásra ültek össze megbízottai Nagyszombatban Bethlen követeivel. Júliusban létrejött a megegyezés, amelyben elismerték Erdély önállóságát és Bethlennek is megadták az eddig makacsul megtagadott fejedelmi címzést. Ezek után ősszel Bethlen sikeresen közreműködött a lengyelek és törökök közötti megegyezés létrehozásában, mely megegyezést mindkét fél egyformán kívánta.<sup>53</sup>

1617-től kezdve Bethlen uralma Erdélyben, s a fejedelemség önállósága véglegesen megszilárdulni látszott, azonban a fejedelem jól tudta, hogy a Habsburgok csak pillanatnyi kényserhelyzetből egyeznek bele elismerésébe, s Erdély bekebelezésére irányuló szándékukról sem mondtak le véglegesen. Az elkövetkező időkét tehát az ország erőforrásainak gyarapítására, hadseregének további erősítésére fordította, s ő is várta a kedvező alkalmat, hogy siker reményében véglegesen leszámoljon a nemcsak Erdélyt, hanem az egész magyar népet veszélyeztető Habsburg elnyomó törekvésekkel. Az 1618-ban kirobbant cseh felkelés, mellyel kezdetét vette egy három évtizedig tartó háború, megcsillantotta Bethlen előtt reményeinek valóraváltását, s ő nem is sokáig habozott, hanem az első adandó alkalommal megindította Európa-szerte elismeréssel emlegetett hadseregét a Habsburg elnyomók ellen.<sup>54</sup>

<sup>51</sup> *Frankl V.*: i. m. 265—266. oldal.

<sup>52</sup> *L. Horváth M.*: i. m. 163. oldal. Khlesl a következőket írta Bethlen támadásáról és visszatéréséről a madridi követnek: „Da diess der Gabor erhalten und anderst nicht vermaint, Ihr Majestätt wären an diesem allem schuldig, hat er erstlich schimffliche Patenta wieder die Kajserl. Majest. ausgehen lassen, gantz Ungarn aufgeniget, und von Ihr. Majest. Gehorsamb abhalten wollen, noch darüber mit 12 000 Mann auff Ober Ungarn zugezogen, der Hoffnung alle Hejücken und Ungarn würden ihm zufallen, weil er sich aber aus Gottes sonderlicher Fürsehung betrogen befunden, hat er sich wiederum retirirt und schickt jetzund seim Gefandten nach Prag sich zu entschuldigen.” (*Hammer—Purgstall*: i. m. 664. oldal.)

<sup>53</sup> *L. Bethlen 1617. jún. 19-i és Péchy Simon szept. 12-i lev. Pázmány Péterhez.* (*Frankl V.*: Pázmány Péter levelezése. I. k. Bp. 1873. 87., 116. oldal.)

<sup>54</sup> *L. Bethlen 1618. jún. 27-i és júl. 9-i lev. Rhédey Ferenchez.* (Bethlen pol. lev. 99—101. oldal.)

## II.

### *Bethlen hadszervező tevékenysége*

A kirobbanó harmincéves háború küszöbén Bethlen megnyugvással tekinthetett vissza uralkodásának első időszakára. Az országban helyreállította a békét és nyugalmat, vérontás nélkül megfékezte a háborgó elemeket; okos merkantilista jellegű gazdaságpolitikával megtöltötte az ország tárházait anélkül, hogy igazságtalan proscriptiókkal terhelte volna alattvalóit, új jövedelemforrásokkal növelte adóképesességét; visszaállította az ország tekintélyét, mert hadseregének erejét és ütőképességét mindenkinek számba kellett vennie.

Az ország védelmi képességét biztosító hadsereg létrehozása szilárd gazdasági alapokon nyugodott, melyet Bethlen gondossággal, leleményességgel, szorgalommal hozott létre. Erdély nemzetközi helyzete, a Habsburgok részéről fenyegető veszély fokozta annak szükségességét, hogy az ország rendezett gazdasági viszonyok közé kerüljön. Bethlen uralkodásának első éveiben haladéktalanul igyekezett megtenni az ehhez szükséges intézkedéseket.<sup>55</sup> Az 1614 február—márciusi országgyűlésre már bekérte az elmúlt évek adóhátralékait is, mert mint írta: „... Senkinek pengig adaját meg nem engedték, vagy két ember ezelőtt való restantiáján kívül.”<sup>56</sup> Az adózás felülvizsgálása mellett országgyűlési törvények elrendelték, hogy „... ez országból semmiféle barmokat és börtöket ki ne vigyenek kereskedésnek okáért”, megtiltották a rossz pénz verését, s tilalmat rendeltek el a réz kivitelére is.<sup>57</sup> A következő évben hozott birtoktörvény jelentős sikernek számított az ország gazdasági helyzetének megszilárdítása útján. Bethlen a kincstári birtokokból történt adományozásokat 1588-ig visszamenőleg felülvizsgáltatta, a birtokok nagyrészét visszavette, s megszüntette az örökjogú adományozás rendszerét. A továbbiakban új adóösszeírással, a harmincad- és tizedbeszedés pontossá tételével, valamint az ellen-

<sup>55</sup> Már 1613 decemberében levelet írt Pécsy Zsigmond szepesi kamarái tanácsosnak a harmincadok ügyében, ugyanis „... gyakorta a harmincadosok számadásokkor exactorinkat sokképpen szokták vexálni... ide alá a Magyarországon szélben levő harmincadosoknak demandálja serio, az mely cédulákat innen az erdélyi dixioból és birodalomból Magyarországra harmincadlásokkor és marhájakról praesentálnak akármiféle és hová való kereskedő rendek azokat congregálván, bizonyos emberek által küldjék ide be angariatim exactorink kezében. Mi is hasonló képpen cselekedvén... stb.” (Bethlen pol. lev. 6. oldal.)

<sup>56</sup> Bethlen 1614. febr. 10-i lev. Rhédey Ferenchez. (Bethlen pol. lev. 12. oldal.)

<sup>57</sup> EOE. VI. k. 420—421. oldal.

örzés megszigorításával tovább fejlesztette az elért eredményeket. Bethlen nagy súlyt fektetett a bányászat fejlesztésére is. Kiváltságokat adott egyes vállalkozóknak, sőt törvény útján az idegen bányászoknak is jogot biztosított bányanyitásra. Iparpolitikájában a nem termelő, árujukat vissztartó céheket megbüntette, ugyanakkor megrendeléseket adott a hadfeszerezést gyártó céheknek. A meginduló nagyarányú építkezések is sok mesterembert foglalkoztattak.

Az erdélyi államháztartás Bethlen uralkodása idején szilárd alapokra épült. A mintegy félmillió forintnyi évi bevételén kívül jelentős tartalékok is voltak a fejedelem kezében.<sup>58</sup> Az erdélyi gazdaságpolitika az aktív pénzmérlegre felépített monetáris rendszer gyakorlatát tükrözte, azonban az ipari termelés fokozásával, az állammonopolizmussal, a forgalom fejlesztésével bizonyos kezdeti lépések figyelhetők meg a fejlett merkantilizmus, az aktív kereskedelmi mérleg biztosításának politikája felé.<sup>59</sup> Ennek lehetőségét ugyan a termelőerők fejlettségének adott foka korlátozta, de az előremutató gazdaságpolitika így is sok lehetőséget tárt fel az erdélyi társadalom haladásának előmozdítására.

A rendezett államháztartás, az egyre szilárduló gazdasági alap lehetőségeket teremtett ugyan az egyre korszerűbb hadsereg létrehozására, azonban a termelőerők fejlettségének adott foka megszabta azt a határt, ameddig rá lehetett térni a kor követelményeinek megfelelő állandó zsoldos hadsereg kiépítésére.

Az erdélyi hadsereg Bethlen trónralépése előtt is három fajta alkotóelemből tevődött össze. A feudális elemet képviselték a vármegyei csapatok és a főurak bandériumai, a zsoldos elemet pedig a fejedelmi udvari katonaságot alkotó két dara-

<sup>58</sup> Az adómegajánlás országgyűlésenként a kapuszám szerinti 8–12 forint, ezenkívül külön pénzeket ajánlottak meg portai követek költségére, katonák hópénzére egyéb követségekre, stb. (L. EOE. VII. k. 11., 151., 279., 323., 387. oldal.) Az évi jövedelem az adón kívül a rováspénzekből, harmincadokból, tizedekből, eladásból, fiskális birtokokból, aknákból, bányákból dézsmákból tevődött össze, nem beszélve a fejedelem magánbirtokaiból származó jövedelmekről, amely szintén sokszor az államháztartás, főként a hadsereg szükségleteire ment. (L. Radvánszky Béla: Udvartartás és számadáskönyvek Bp. 1888. 163–174., 232. oldal.) Kardoss Margit: Bethlen Gábor udvara. Bp. 1918. 1–10. oldal, továbbá Szádeczky Kardos Lajos: A székely nemzet története és alkotmánya. Bp. 1927. 248. oldal.)

<sup>59</sup> Az 1618. áprilisi országgyűlésen pl. többek között elrendelték, hogy: „Az aranyat, ezüstöt, brassai garast, vad bőrt, az Nagyságod kegyelmes tetszése szerint végeztük országul, hogy plikben levő aranyat, marhajoknak elvesztése alatt, senkinek ne legyen szabad kivinni, az görögöknek pedig még műben való aranyat és ezüstöt is, és se jó se rossz dukátot elcserélni és ez országból sun poena praemissa ne legyen szabad kivinni; hanem azon pénzzel egyéb itt való marhát, mélyel az török birodalomban kereskedhetnek, vásárolván, azokat szabadon kivivén, szabadon kereskedhessenek solutis de jure soluendis.” (EOE. VII. k. 477. oldal.) L. még Mráz Vera: Bethlen Gábor gazdaságpolitikája. Századok. 1953.

bontok és lovasok, valamint a városok által kiállított katonák. A harmadik fajta alkotóelem nem sorolható egyértelműen sem a feudális, sem a zsoldos kategóriába, hanem átmenet volt a kettő között. Ez az átmeneti jellegű alkotóelem kezdetben a székelységből került ki, majd később a letelepített hajdúság is hasonló jellegű hadseregrésszé vált az erdélyi haderőben.

Az erdélyi haderő legszámottevőbb részét a *székelyek* alkották. A székelységből a gazdagabbak lovon, a szegényebbek gyalogosan voltak kötelesek hadba vonulni, amikor a szükség úgy kívánta. Bethlen, amint a fejedelmi trónra került, egyik legfontosabb feladatának tekintette, hogy a székelykérdést rendezze. Az 1614 februári országgyűlésen törvényerejű rendeletet adott a székelyek képviselőinek, amelyben elrendelte többek között, hogy a szabad székelyek közül senki el ne kötelezhesse, adhassa magát jobbágnak, s akinél ez megtörtént volna is, felszabaduljon és szükség esetén teljesítse katonai kötelezettségét. A székelyek haderejének számbavétele végett mindjárt uralkodása elején lajstromba íratta a székelyeknél az összes rendek neveit, székek és falvak szerint. Ez nem ment nehézség nélkül, főként a jobbágykérdés okozott nagy problémákat, amit Bethlen erélyes kézzel igyekezett megoldani. Az volt a helyzet ugyanis, hogy a földesurak sok székelyt eladósodás és egyéb okok miatt erővel jobbágygá tettek, másfelől pedig számos közszékely a hadviselés fáradalmaitól és kockázataitól húzódozva önként jobbágygá íratta magát. Ez a kétoldalról jövő jobbágyosodási folyamat nagy károkat okozott az ország védelmi erejének. Bethlen uralkodása elején a székely jobbágyok száma a 10 000 főt is meghaladta, s ebből közel 6000 fő Bocskai fejedelem idejétől lett jobbágy. A fejedelem arra törekedett, hogy hamis ürügyek, főként jobbágyul lekötés alapján senki se mentesítse magát a hadfölkelés alól.

A jobbágyul szegődés azonban minden tilalom ellenére tovább harapózott, főként hadfölkelések idején. 1616-ban az egyik székely főkapitány panaszolta: „Most Lippára egynehány száz gyalogot írtam a szabad székelyek közül és azért addig örömetst jobbágy lézen, míg az had tart, azután megint nemes vagy szabad székely lézen, ha az had elfogy.”<sup>60</sup>

Az 1619 májusi országgyűlés végre törvénybe iktatta, hogy „az 1614 után utcunque székelyből csinált jobbágyokat simpliciter kibocsássák kezekből és foglaltassák el tőlök. Ennekutána is penig örökséges székelyt, sub poena quadrigentorum

<sup>60</sup> Szádeczky Kardoss L.: i. m. 230–231. oldal.

florenorum, jobbágyává ne tegye; sőt még capitalis és criminalis dologban is Felséged híre nélkül se elfogadni jobbágyul, sem eladni, kötni magát, az ki zászló alatt szolgáló székely, szabad ne legyen semmi úton. Ha kiket pedig Felségedtől impetráltak eo praetextu, hogy vagy hadban nem szolgált soha, vagy zászló alá bé nem íratta magát, avagy jövevény, post diligentem inquisitionem, elsőben ennek végére menvén és megtudakozván szorgalmatosan, Felséged közikben bocsátott commissáriusi által, ha úgy nem találta az dolog, az mint Felségedtől megkérték az olyanokat, is tartozzanak eo facto kibocsátani kezekből.”<sup>61</sup>

A székely kérdés megoldásában végül is bekövetkezett némi eredmény, Bethlen uralkodásának végén a lovasok és gyalogosok száma mintegy megkétszereződött, a jobbágyok száma pedig egyharmaddal csökkent. Ekkor már a székelyeknek háromnegyed része teljesített katonai szolgálatot, míg uralkodásának idején fele sem.<sup>62</sup>

Az erdélyi haderő másik, átmeneti jellegű alkotóeleme Bocskai telepítése óta a *hajdúság* volt. Bocskai a letelepített hajdúknak kötelességévé tette, „... hogy ők és az ő örököseik s utódaik nekünk és Magyar- és Erdélyországunknak először esküvel magukat kötelezvé, más adományos nemesek szokásuk szerint, fegyverekkel és hadiszerekkel jól felkészülve, a mi és utódaink parancsára minden közönséges és részletes hadjáratban jelen lenni és hazánk híven szolgálni köteleztessenek.”<sup>63</sup> A hajdúk döntő zömükben a jobbágyság soraiból jöttek, de a földesúri fennhatóság alól kiszakadván, a jobbágyétól egészen elütő körülmények között nem érezték már magukat közjük tartozónak. Közösségi külön életük azonban megadta a lehetőséget arra, hogy belőlük egy, a jobbágy és nemesi osztály között álló katonai rend fejlődjék ki, közönségi jogokkal és kötelességekkel, félszabad sorban.<sup>64</sup> Bocskai halála után a Habsburgok igyekezvén kihasználni a hajdúk törökgyűlöletét, mindent megtettek, hogy őket a „törökbérencnek” festett Bethlen ellen felhasználják. Ha ez a törekvésük ért is el némi sikereket, a hajdúk végül is felismerték az igazságot, s Bethlen függetlenségi harca idején szilárdan mellette álltak.

Bethlen jól ismerte a hajdúk katonai jelentőségét, s már

<sup>61</sup> EOE. VII. k. 517—518. oldal.

<sup>62</sup> Szádeczky Kardoss L.: i. m. 232. oldal.

<sup>63</sup> Rohonyi Gábor—Nagy László—Tóth Gyula szerk.: Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. I. k. Bp. 1955. 209—210. oldal.

<sup>64</sup> L. Benda Kálmán: Bocskai István függetlenségi harca. Bp. 1952. 78. oldal.

uralkodása első éveiben mindent megtett, hogy kivonja őket a császári befolyás alá. 1616 májusában megparancsolta Rhédey Ferenc váradi kapitánynak, hogy a fejedelemséghez tartozó hajdú városokról írassa össze pontosan, hogy a kapitányok hány lovassal és gyalogossal vonulnak hadba. Ugyanakkor felszólította a váradi főkapitányt, hogy „a császár birodalmabeli hajdúkra vigyázzon szorgalmasan és megintse őket mind titkon, mind nyilván, ha senki nem bántja őket, üljének veszteg a jámborok... sőt ha ugyan megindult Homonnai, inkább azon legyen kegyelmed minden ígéretei által, hogy mi mellénk jöjenek.” Rhédey biztosítja őket, hogy ha Bethlen mellé állnak, védelmet nyernek a török részéről is.<sup>65</sup> Amikor 1616 őszén Homonnainak mégis sikerült néhány hajdúkapitányt embereivel maga mellé állítani és az Erdély elleni támadásra felhasználni, Bethlen keserűen jegyezte meg róluk: „... semmi egyéb nem marja az beleket, hanem hogy az latorságra, prédálásra oly szabadságot nekik nem engedek, mint az előtt szoktatták volt őket... az latrot bizony én nem szeretem, nem is akarok nekik kedvezni, ha élhetek”.<sup>66</sup> Különben is nagyon csodálkozik az Erdély elleni támadó hajdúkon — írta —, hiszen most már megtelepedtek, házuk, feleségük, gyermekük van, amiket mind kockára vetnek a támadással, s magukra vonják a török megtorlását is.<sup>67</sup>

A hajdúk többsége azonban ebben az időszakban is Bethlen mellett állt, s lovas és gyalogos katonai erejük jelentékenyen segítette Bethlen Erdély önállóságának megvédésére irányuló küzdelmét.

A hadsereg feudális részét alkotó *főúri bandériumok, nemesi felkelés, és vármegye katonaság* felől Bethlen már az 1614 február-márciusi országgyűlésen intézkedett. Az itt hozott törvények kimondták, akiket az országban „kőváros uraknak” hívnak és nagy jószágokkal is rendelkeznek, „magok böcsületiért és az közönséges jóért az szükségnek idején állapotjoknak meg is feleljenek, zászlóstól és ahhoz illendő elegendő szolgálkkal legyenek”. Azonkívül minden más főember gazdagsága arányában vonuljon hadba. Kimondta a törvény azt is, hogy amely nemes emberek valakinek szolgálatában állnak, azok maguk

<sup>65</sup> Bethlen 1616. máj. 9-i lev. Rhédey Ferenchez. (Bethlen pol. lev. 50. oldal.) A császári földön levő hajdúknak, írja Bethlen a továbbiakban „kegyelmed mit igr, bizvást igrje kegyelmed, csak illendőképpen legyen, minden igireit kegyelmednek praestaltjuk.” Ha mindezek ellenére lesznek, akik a császári mesterkedésekben részt vesznek, azokat Rhédey a legszigorúbban büntesse meg. (L. uo. 51—52. oldal.)

<sup>66</sup> Bethlen 1616. szept. 17-i lev. Rhédey Ferenchez. (Bethlen pol. lev. 80—81. oldal.)

<sup>67</sup> Bethlen ugyanaz napi lev. (uo. 81. oldal.)

helyett tartoznak katonát állítani. Továbbá, „... minden kaputól pedig egy-egy gyalog állattassék, úgy hogy ne tartozzék az paraszt ember maga állatni, hanem adassék három forint hópénz és szolgáltatassék oda, az hova nagyságod parancsolja és fogadjanak gyalogot rajta”. Intézkedett a törvény arra is, hogy az erdélyi vármegyékben megtelepedett hajdúk a nemesség kötelékében a vármegye zászlója alatt vonuljanak hadba.<sup>68</sup>

1616 májusában, Homonnai támadásának veszélyekor Bethlen a Rhédeynek küldött utasításában megparancsolta, hogy „... siettesse a vármegyebéli híveinket felülni, minden rendnek lovagját, gyalogját megmustrálván, ha ki az ország végezése szerint lovassát, gyalogját jószágáról úgy elő nem állatná, kényszerítse úgy elő állatni... az viceispánoktól a vármegye regestomit és kapuszámokat előkérvén, a szerint kívánja kegyelmed meglenni őket”.<sup>69</sup> Ugyanaz év végén az országgyűlés meg is határozta, hogy mindenünnen, „ahol kapuszám vagyon”, minden két kapuról egy jó puskás gyalogot fegyverrel és ruházattal kell előállítani”, „generális expediciónak idején”, amikor innen eloszolnak az ispán szemlélje meg őket, s amelyik katonát nem találja megfelelőnek, „szabadon kivethesse és jobbat állatván, szükségnek üdején is azon jó gyalogot állassa elő, — kit helyben hagytak az mustrának idején”.<sup>70</sup>

A zsoldos elemet a városok által kiállított katonaság, s Bethlen *udvari katonasága* képviselte az erdélyi hadseregben. A városi zsoldosok zömét a szászok szolgáltatták. A szászok katonai jelentőségét Bethlen elsősorban erősségeikben, erődített váraiban és városaikban látta.<sup>71</sup> Az 1614 szeptemberi országgyűlésen a szászok által kiállítani szokott gyalogok számát ezer-ről ötszázra szállította le, azonban a későbbiek folyamán ismét visszaállt a korábbi 1000 fős létszám.<sup>72</sup> Az *udvari katonaság*, melynek létszáma 1614 elején 600 gyalogos és 400 lovas volt, a hadsereg tisztán zsoldos jellegű, legképzettebb részét alkotta. A későbbiek folyamán Bethlen emelte létszámukat, azonban a pénzhiány gátat szabott annak, hogy a hadsereg döntő részét ilyen állandó zsoldos katonaság alkossa. Utánpótlásuk nemegy-

<sup>68</sup> EOE. VI. k. 415—416. oldal.

<sup>69</sup> Bethlen 1616. máj. 9-i utasítása Rhédey Ferenchez. (Bethlen pol. lev. 50. oldal.)

<sup>70</sup> EOE. VII. k. 389. old.

<sup>71</sup> Hadakozás idején — állapította meg Bethlen 1614. febr. propositiójában „az mezei szolgálatból derekasan az nemesség és székelység visel sulyosabb terhet hazánk oltalmazására, az szász uraim pedig közönséges helytartói és az erősségek által sikeres fundamentuma a megmaradásnak, kiváltképpen mikor véletlen szerencsétlenség találja hadainkat olyankor.” (EOE. VI. k. 407. oldal.)

<sup>72</sup> EOE. VII. k. 11. oldal, L. még *Lovas Rezső*: A szász kérdés Bethlen Gábor korában. Századok 1944. 453. oldal.

szer a jobbágyok közül történt a fejedelmi „kék gyalogoknak”, amint az az 1619 májusi országgyűlésen elhangzottakból kitűnik, mely szerint sok nemes panaszkodik, hogy az adófizető jobbágyaik elszöknek és „Felsőged gyalogi köziben áltanak mind az nemes jószágból, mind az székelységből” s kérték Bethlent, sehonnan ne fogadjon jobbágyot gyalogosai közé, s az eddigi beállottakat is engedje haza.<sup>73</sup>

*Fegyvernemi* téren Bethlen hadseregében is lovasságot, gyalogságot és tüzérséget találunk. Fő fegyvernem az erdélyi hadseregben a lovasság volt, aminek megvoltak a maga gazdasági, társadalmi okai, azonban Bethlen jól ismerte a gyalogság fontosságát, s már uralkodása első éveiben mindent megtett annak érdekében, hogy az adott anyagi lehetőségek között gyalogosai számát mindjobban növelje.<sup>74</sup> A szervezeti felépítés az 500 fős zászlóaljakon nyugodott, melyek 100 fős századokból állottak. A zászlóaljak élén a kapitányok, a századok élén hadnagyok és főhadnagyok állottak. A lovasság fő fegyvere a kopja és a kard volt, a gyalogságnál pedig puska és szablya.<sup>75</sup> A tüzérség várvédő és ostromló lövegekre, valamint könnyebb tábori ágyúkra és nehéz gyalogsági tüzfegyverekre oszlott. Bethlen nem becsülte le a tüzérség jelentőségét a harcban, de a korabeli utak állapota, az ágyúk súlya, a szállítási nehézségek nagyon megnehezítették a tüzérség alkalmazását.<sup>76</sup> Az *erődítés* tökéletesítése, a várak erősítése szintén szívügye volt a fejedelemnek uralkodásának első idejétől kezdve. Elsősorban Váradra ügyelt, melyet az ország legfontosabb védőbástyájának tartott a császári támadásokkal szemben. 1614 februárjában megírta Rhédeynek: „Immár oda kifelé Huszt és Kővár oda lévén, csak kegyelmedre támaszkodhatunk minden vigyázásban... Mi nekünk Váradon, ha lehetséges volna, nem különb vigyázásunk lenne, mint az magunk személyére.”<sup>77</sup> Azonnal utasította is a környező három vármegyét, hogy hordassanak épületfát Váradra, s a későbbi évek folyamán is személye-

<sup>73</sup> EOE. VII. k. 516. oldal. L. még *Szilágyi Sándor*: Bethlen Gábor fejedelm trónfoglalása. Pest, 1867. 36. oldal, továbbá *Radvánszky Béla*: Udvartartás és számadáskönyvek. I. k. Bp. 1888. 211–216. oldal

<sup>74</sup> L. pl. Bethlen 1616. máj. 9-i, jún. 22-i, szept. 10-i lev. Rhédey Ferenchez. (Bethlen pol. lev. 53., 62., 77. oldal.)

<sup>75</sup> 1615. jan. 18-án a következő parancsot küldte a kolozsváriaknak: „... válogatott jó szerszámmal, puskával, szablyával, fölkészült kétszáz gyalogost” állítsanak. (EOE. VII. k. 211. oldal.)

<sup>76</sup> 1616. máj. 9-én például Bethlen utasította Rhédeyt: „Magával kegyelmed valami két falkont és 3 taraczkot vigyen táborban az aprájában, de álgyt ne vitessen kegyelmed, én is innét (Gyulafehérvárról) magammal viszek valami 12 lővőszerszámot, csak kegyelmed mentől hamarabb valami tiz mázsa port egy szekeren küldjön Kolozsvárig.” (Bethlen pol. lev. 53. oldal.)

<sup>77</sup> Bethlen 1614. febr. 10-i lev. Rhédey Ferenchez. (Bethlen pol. lev. 13. oldal.)

sen foglalkozott az erősség tökéletesítésével.<sup>78</sup> Nem feledkezett meg azonban más várakról sem, így többek között Jenő váráról, melynek erősítéséről és ellátásáról külön törvényt is hozatott a fejedelem.<sup>79</sup>

A *hadszervezés*, hadfogadás, valamint a hadköteles elemek átszervezése, gyakorlatoztatása útján történt. Bethlen már 1614 elején kifejezte elégedetlenségét a vármegyék késedelmes felülése miatt, s erélyesen utasította őket, hogy a jövőben ilyesmi ne forduljon elő.<sup>80</sup> Ugyanakkor utasította a váradi főkapitányt, hogy olyan katonákat fogadjon, „valamineműeket szeret” és „az kit akarja, hányja ki az előbbiek közül és az kiket most fogad, állassa helyébe”.<sup>81</sup> Egy 1616 októberében kelt pátenslevélben, melyben császári földön lakó hajdúkapitányok szolgálatba fogadásáról volt szó, a fejedelem kifejtette, hogy: „Mi ifjúságunktól fogva az vitéz embereket szeretjük, böcsüllettük”, s most, hogy fejedelmi székbe került, arra nagyobb alkalmatosság adódván, „minden jámbor vitézlő fő és közép rendeket becsülünk és érdemes szolgálatjoknak illendő jutalmára kiváltképpen való gondviselésünk vagyon.”<sup>82</sup> Egy későbbi utasítás bepillantást enged a hadfogadás részleteibe is. Kimondja, hogy úgy a gyalogost, mint lovast jó puskával, szablyával, szekercével, szerszámmal kell felfogadni, s mindenkinek a nevét eskü alatt megtudakolva, lajstromba kell írni. Az utasítás külön kimondja, hogy a lovasnak jó lova, sisakja, páncélja, fegyverdereka, huszár nyerge, láncos féke, kopjája, hegyes tőre vagy pallosa legyen, s vigyázni kell, nehogy már szolgálatban állót fogadjanak fel újra. Mindezek megvizsgálása után adják őket a hadnagyok kezére, akik gondoskodjanak a továbbiakban róluk.<sup>83</sup>

<sup>78</sup> 1618. jan. 22-én Bethlen a következőket írja Rhédeynek: „Az föld bástyájának megépítése gyakran forog elmémben, melyet isten segítségéből véghez is akarnék vinni, az veres bástyának minden állapotját kívül belül megmérvén, hogy annak formájára és öregségére veresse fel az föld bástyájának is czövekeit. Az bástya szegletekre és az közép gömbölyeg parkány s az felsőrészen való parkányköveket ez télen készíttesse faragtassa meg az udvarbíró.” 1618. máj. 5-1 levelében pedig: „... az fundamentumot ásassa minden nap, száz ember egy héten nagy fundamentumot áshat; oda fel tót emberekért küldjön el mindjárt, hivasson valami százig valót fizetésre, kikkel az árkot tisztíthassák és az hol kívánatik, áshathassák. Az kömivések övenen fognak lenni, kik velem vadnak és együtt mennek ki is.” (Bethlen pol. lev. 94–96. oldal.)

<sup>79</sup> „Látván Jenő várának romlott állapotját és az benne levő vitézlő rendeknek is az fizetelenség miatt nagy fogyatkozását, Nagyságod kegyelmes engedelméből végeztük, hogy az mely gratuitus laborral ide Fejérvárhoz tartozóznak Zaránd vármegyéből, Jenő várához szolgáltassák az ispánok, hasonlóképpen azon vármegyének adaját is abban levő praesidiumnak tartására adminisztrálják.” (EOE. VII. k. 325. oldal.)

<sup>80</sup> Bethlen 1614. febr. 10-i lev. Rhédey Fernechez. (Bethlen pol. lev. 13. oldal.)

<sup>81</sup> Uo.

<sup>82</sup> Bethlen 1616. októberi pátenslevele. (EOE.) VII. k. 373–374. oldal.

<sup>83</sup> Bethlen István 1620. aug. 20-i hadfogadási utasítása. (EOE. VII. k. 546. oldal.)

A hadköteles elemeket a fejedelem mozgósította szükség esetén. A mozgósítást elrendelő parancsok szigorú büntetést helyeztek kilátásba mindazok számára, akik elmulasztják vagy késlekedve teljesítik táborba szállási kötelezettségüket, sőt ha a szükség úgy kívánja, a fejedelem még a „közönséges embe-  
reknek”, „mind zsellérnek, földön lakóknak és egyéb féle ren-  
deknek, minden valaki fegyverfogható”-nak megparancsolta a  
fegyveres készenléti állapotot.<sup>84</sup>

Ugy a hadrafogottakat, mint a hadkötelezettséggel bírókat  
időszakonként megismétlődő *mustrára*, szemlére állíttatta a  
fejedelem, ahol vagy maga személyesen, vagy megbízottja révén  
ellenőrizte a katonák fegyverét, felszerelését, létszámát, harc-  
készültségi fokát.<sup>85</sup> Az 1615 szeptemberi országgyűlés törvényi-  
leg kimondta, hogy „... az elmúlt dolgokat szemünk előtt visel-  
vén, az mustrát illendőnek és szükségesnek ítéljük lenni. Azért  
mikor ideje leszen, Nagyságod parancsolja meg az vármegye  
ispáninak, az régi mód szerint tartozzanak mustrálni az vár-  
megyéken; kit először az vármegye idején meghirdessenek,  
hogy ha kik távolban lagnának, idején reá érkezhessenek”.<sup>86</sup> A  
szemlék lefolyását is megismerhetjük Bethlen egyik leveléből,  
mely szerint a katonák megmustrálása után csináltatni kell  
„egy derék regestomot”, melyben fel kell írni az urak neveit,  
kinek mennyi gyalogosát és lovasát szemlélték meg, azután va-  
lamennyi „jóságos fő és nemes embereket” ki hanyad magával  
jelent meg a mustrán, s végül a vármegyék által kiállított ka-  
tonákat.<sup>87</sup> Egy másik levélből kitűnik, hogy Bethlen milyen

<sup>84</sup> Bethlen 1615. jan. 18-i rendelete. (ETA. I. k. 274. oldal, SZO. IV. k. 195. oldal.) A fejedelem 1616. máj. 5-i rendeletében úgy intézkedik: „Hagyjuk azért és parancsoljuk minden rendeknek menthetetlenül, sub amissione captis et omnium bonorum, minden nemős embőr személye szerint és jóságáról, az mi rendelésünk szerint való lovassal, kapuszámról, minden kapuról egy-egy jó pus-  
kás, könteses gyaloggal... Táborunkba jöjjen.” (EOE. VII. k. 331. oldal.) Az 1616. októberi országgyűlés pedig határozatot hozott, hogy a fenyegető külső ve-  
szély miatt „... az nemesség minden vármegyékben az székes helyeken, az székelység, szászország az ő helyeken, az magyarországiak is előbbi mód és szo-  
kás szerint ott, az hol helyen vagyon egy bizonyos napon, kit Nagyságod praefigál, idején korán hírre lévén nékik, mind lovagokat, gyalogokat megmustrálják és azelőtt végezett articulussinkban megirt terhes büntetés alatt minden rendek az ő módjuk szerint lovagokkal; gyalogokkal... készen legyenek.” (EOE. VII. k. 389. oldal.)

<sup>85</sup> L. pl. Perneszi Zsigmond 1614. szeptember 26-i lev. Dóczy Andrásához, melyben beszámol a Rhédey Ferenc által tartott szeptember 25-i mustráról. (EOE. VII. k. 175–176. oldal.)

<sup>86</sup> EOE. VII. k. 280. oldal.

<sup>87</sup> Bethlen 1616. máj. 9-i lev. Rhédey Ferenchez. (Bethlen pol. lev. 50–51. oldal.) Bethlen foglalkozik a mustra lefolyásával 1616. jan. 9-i utasításában is. Ebben többek között lefekteti, hogy amelyik nemes embernek 15–20 jobbbágya van másodmagával lovassal, akinek 32–40 harmadmagával, kinek 50–60 ötöd-  
magával, kinek 100 jobbbágya van nyolc kopjjással tartozik előállni. Az egy ház-  
zal rendelkező nemesek is lovon vonuljanak hadba és kötelesek legyenek kopját és szerszámot hozni, akinek pedig végképpen nincs módja, lóra, jó puskával, 100 löszerezrel, jó szablyával és posztó kontóssal jöjjön. (Török–magyar államok-  
mánytár. I. k. Pest, 1868. 144. oldal.)

nagy súlyt helyezett a mustrákra, mert mint írja, reggeltől estig személyesen 13 400 embert szemlélt meg.<sup>88</sup>

Bethlen hadseregének pontos létszámáról nincsenek részletes adataink. Az előbbi mustra adat mellett Bethlen egyik levelében azt írja hadseregének létszámáról: „Bizony soha nem hittem volna, ilyen romlott állapotban, hogy ilyen megépült hadaink lehessenek... Bihar vármegyén és a két vármegyén kívül lehet csak innét belül is 14 ezer emberünk hadra való könnyen... jó lovas, és igen szerszámos, a lovas mind vármegyéken, székelségen igen kopjás.”<sup>89</sup> Egy 1616 júliusi kémjelentés szerint Bethlen a kolozsvári gyűlésen „vagyon tízezred magával (az biharmegyei hajdúin kívül)”<sup>90</sup> 1616 decemberében pedig 12 000 emberrel indult ellentámadásra, amiből udvari katonasága 2000 fő volt.<sup>91</sup> Ezek alapján Bethlen hadserege a partiumi katonasággal és hajdúkkal együtt elérte a 20 000 főt, amibe nem számít bele az egész fegyveres erő, a várak, a városok és a határok őrzésére visszahagyott katonaság, hanem csak a támadásra alkalmas fegyveres erő. Ez a létszám a fejedelemiség lakosságszámához, anyagi forrásaihoz, s a kor általános hadsereglétszámaihoz képest tekintélyes erőt mutat, s bizonyítja Bethlen eredményes hadszervezői munkásságát uralkodásának első időszakában is.

Természetesen ilyen nagy hadseregnek *fizetése, ellátása és fegyelmezése* komoly feladatokat rótt a fejedelemre. Bethlen hadserege a kortársak véleménye szerint kirítt a kor más hadseregei közül ellátottságával és fegyelmezettségével, de azért itt is nagy nehézségek voltak a problémák megoldása körül, amiket nagyon sokszor csak Bethlen fáradhatatlan szorgalma, vasakarata, és helyes hadvezéri érzéke tudott rendes kerékvágásba hozni. A zsoldfizetéshez szükséges pénzösszeg előteremtésére mindent megtett, s személyesen gondoskodott is róla, hogy a katonák megkapják a nekik járó összeget. Már az 1614 szeptemberi országgyűlésen törvényt hozatott; hogy: „Az hónapzenzes gyalogok fizetését is, úgymint minden kaputól egy-egy hónapzent, három-három forintot az előbbeni rendeltetés szerint

<sup>88</sup> Bethlen 1616. szept. 17-i lev. Rhédey Ferenchez. (uo. 79. oldal.)

<sup>89</sup> Bethlen 1616. febr. 7-i lev. Rhédey Ferenchez. (uo. 41. oldal.) L. még febr. 16-i lev. (uo. 45. oldal.)

<sup>90</sup> Perneszi Gábor 1616. júl. 23-i lev. Ecsedről Thurzó Györgyhöz. (EOE. VII. k. 371. oldal.)

<sup>91</sup> Egri István 1616. dec. 9-i lev. Tokajból Thurzó Györgyhöz. (EOE. VII. k. 414. oldal.) L. még *Sepsi Laczkó Máté*: Krónikája. ETA. III. k. 167. oldal.)

megadjuk.”<sup>92</sup> A későbbiek folyamán is állandóan figyelemmel kísérte a katonák fizetését, s közbelépett, amikor restséget tapasztalt az adók beszedése és abból fakadóan a zsoldfizetés elmaradása terén, mert mint írta: „Nagy vakmerőség, hogy az viceispánok ilyen restek az ország végházára való gondviselésben: Kegyelmed parancsoljon nekik, minden késedelem nélkül az múlt adó restanciáját adminisztrálják az preceptornak, fizetessen főképpen az gyalognak.”<sup>93</sup> A fizetések különben nem voltak egyformák, az udvari csapatok magasabb zsoldot kaptak, mint a többiek, s az új katonák kevesebbet, mint a régiek. Általában a gyalogos közkatona hópénze 2—3 forint, a lovasé 4 forint volt. A tisztek fizetése (hadnagy, főhadnagy) 10—16 forint között változott, a vicehadnagyé 5—8 forint között, a tizedes, zászlótartó, dobos fizetése pedig 3—4 forint között.<sup>94</sup>

A hadsereg élelem- és egyéb szükséges dolgokkal történő ellátásáról is igyekezett a fejedelem gondoskodni. Bethlen 1614 áprilisában rendeletet bocsátott Szolnok vármegyéhez, melyben megparancsolta, hogy az ott állomásozó csapatok részére „... bizonyos számú élést vármegyén felvetvén szolgáltatassa minden okvetlen mingyárást közikben holott lovok az fűvön leszen, az élés csak — szintén magoknak kívántatik”.<sup>95</sup> Az ellátási normát úgy szabták meg, hogy 3 lóra kapuszám után 1 véka zabot (vagy félannyi búzát, árpát, rozsot, kölest), 3 emberre egy hétre 2 véka lisztet, 100 katonára hetenként 3 tehén húsát, vagy 4 disznót, 100 lóra hetenként 15 szekér szénát adjanak. A rendelet kimondja, hogy az alispánoknak és szolgabíráknak a kiszabott élés beszolgáltatására „igen szorgalmatos gondviselések legyen” és senki ne mentesüljön az élelem adásából, mert ha valaki miatt „fogyatkozás leszen az élés bevitelesében, büntetlen nem maradnak”. Ugyanakkor megszabja a

<sup>92</sup> EOE. VII. k. 181. oldal, L. még Bethlen 1615. júl. 9-i lev. Bethlen Istvánhoz, melyben külön kitér arra, hogy mivel „... az garas sem eddig el nem költ Máramarosban, meg kiáltassa kegyémed, hogy ezután marhája veszi se alatt minden ember elvegye az bányai garast 3 pénzért, az dukát 10 pénzért.” (Történelmi Tár, 1908. 229. oldal), továbbá Bethlen 1616. júl. 1-i lev. Rhédey Ferenchez. (Bethlen pol. lev. 66. oldal.)

<sup>93</sup> Bethlen 1617. jún. 2-i lev. Rhédey Ferenchez. (Bethlen pol. lev. 88. oldal.)

<sup>94</sup> L. EOE. VII. k. 516., 538. oldal, továbbá *Radvánszky B.*: i. m. 221—216 oldal. A zsoldösszegek vásárlóértékének átszámítása még hozzávetőlegesen is nehéz dolog, mert különböző pénzek voltak forgalomban, s az áruk is változtak. Néhány adatot Bethlen uralkodása idejéből némi összehasonlítási alapként közlünk. Így pl. 1 ökör ára 5—14 forint, 1 tehén ára 4—10 forint, ökörhús fontja 2 dénár, tehénhús fontja 1,5 dénár, disznóhús fontja 3 dénár, szalonna fontja 5 dénár, 1 szablya vagy pallos ára, ha vasat a készítettő adja 3—4 forint (vas és acél mázsája kb. 6 forint) 1 acélos plénből készített fegyverderék 10 forint, a sisak ára 2,20 forint, 1 bokor karvas 2 forint, 1 kopja készítése 30—60 dénár stb. (L. EOE. VIII. k. limitációk, vagy A mármarosí öt korszaváros 1629-iki irszabása. Magyar Gazdaságtörténeti szemle. 1899. 222. oldal.)

<sup>95</sup> Bethlen 1614. ápr. 27-i rendelete. (EOE. VI. k. 446. oldal.)

rendelkezés azt is, hogy a megírtakon kívül, „senki gazdáját szitkozódással, vereséggel, széna, abrak és egyéb akármiféle élésadással kényszeríteni, avagy erőhatalommal és lopva semmi eleség-marháját elvenni ne merészelje, bor, ser hozatására ne erőltesse”.<sup>96</sup> A vármegyék mellett a városok, elsősorban a szász városok is jelentősen hozzájárultak a hadsereg ellátásához és felszereléséhez. Brassó például 1616-ban egy alkalommal 200 hajdú részére gondoskodott egyenruháról, 200 köböl zabot, 200 köböl lisztet, 100 ürüt, 50 db hatlovas szekeret, bort, vajat, ecetet, borsót, kölest, lenmagot, rizst, száraz zöldséget, szárnyasokat, fa és lenmagolajat, 1000 db csákányt, 200 db fejszét, 600 db hústeknőt, kardokat, lándzsákat, dobokat, szalmát, lőport, és ólmot adott Bethlen hadseregének, s ezenkívül különböző mesterembereket is kiküldött hadimunkára.<sup>97</sup>

A hadsereg ellátottsága és fegyelmi helyzete közötti szoros összefüggést Bethlen világosan látta. Idézett 1614. április 27-i rendeletében megírta Szolnok vármegyének: a katonák nem-sokára megkapják hópénzüket, „... hogy ennek utána nagyobb disciplinában legyenek”.<sup>98</sup> Már az 1613 októberi fejedelmválasztó országgyűlésen törvényt hoztak, hogy a hadnagyok és kapitányok fejük fennállásáig kötelesek a fejedelemnek szolgálni.<sup>99</sup> Bethlen 1614 februárjában 9 pontból álló fegyelmi utasítást bocsátott ki csapatai részére. Ebben pálcabüntetésre ítéli az egymással verekedőket, vagy akik idegen embereket szidalmaznak, vagy fenyegetnek. Aki táborozás alatt kardot von a másíkra, fél kezét elveszti, aki pedig a másik vérént ontja, meghal. Fejvesztés büntetése alatt tilos a kijelölt szállásokat el nem fogadni, úgyszintén a szállásosztókra rátámadni. A következő pont a jobbágy-házigazdákat védi, mely kimondja: „Senki gazdáját. meg ne vagdalja, mert meghal érte, meg ne verje, mert megveretik érette, erőszakot senkin ne cselekedgyék senki, mert meghal érette. Ereje felett való gazdálkodásra senki gazdáját ne erőltesse, ne ittassa akarattya ellen, házát, kamaráját fel ne rontsa, marháját el ne vonja, lopja, mert megbüntetik érette annak érdeme szerint.”<sup>100</sup> Az 1614 márciusi országgyűlési határozat elsősorban az uralkodóosztály érdekeiben foglalt állást a fegyelem megszilárdítása mellett, amikor kimondta, hogy „semmiféle had nemes ember és pap házára, se majorjára, feje, jószágá, tisztessége vesztese alatt ne merjen szállani”, de ugyan-

<sup>96</sup> Bethlen István 1620. dec. 22-i rendelete. (EOE. VII. k. 553—554. oldal.)

<sup>97</sup> *Lovas R.*: i. m. 454. oldal.

<sup>98</sup> EOE. VI. k. 446. oldal.

<sup>99</sup> EOE. VI. k. 308. oldal.

<sup>100</sup> Bethlen 1614. febr. 18-án kelt tábori parancsolata. (Erdélyi Múzeum 1815. 179—180. oldal.)

akkor kimondta azt is, hogy a katona „az paraszt embertől is semmit pénz nélkül el ne vegyen”.<sup>101</sup> Bethlen egy másik rendeletében külön is kiállt a jobbágyok védelmében, amikor megparancsolta, „... az hadra pedig minden rend oly készülettel legyen és éléssel jőjjen, hogy az szegénységet senki ne praedálja és semmi marhájátul, élésétül meg ne fossza, mert azt senkinek meg nem engedjük, hanem megbüntetjük inkább érette, valaki az ellen cselekszik”.<sup>102</sup> Az esetleges szökésekkel kapcsolatban pedig a fejedelem kifejtette, hogy ha valamely nemesnek hadra küldött szolgálja elszökik, annak gazdája „bizonyosan jószágá nélkül lészen el”.<sup>103</sup> A zászló elhagyását, a szökést különben fej- és jószágvesztéssel büntették.<sup>104</sup> Bethlen fegyelmező munkája komoly eredményeket ért el, amint ez az 1619 májusi országgyűlés határozatából is kitűnik, amiben a különben minden katonai kilengésre oly érzékeny rendek elismerték, hogy „Felszednek minden rendbéli udvara népe és minden hadai elég fenytékben” részesülnek, csak a hajdúk kilengéseit nem tudta a fejedelem véglegesen megszüntetni, s azért kérték, hogy amelyik katona Bethlen vagy az udvari főkapitány engedélye nélkül járkal az úton, letartóztatható legyen a helyi hatóságok által. Ugyanakkor kérték, hogy a hadseregbe állt szökött jobbágyokat visszaadják korábbi gazdáiknak.<sup>105</sup>

A Bethlen által újjászervezett erdélyi hadsereg *stratégiájának* vizsgálatánál elsősorban figyelembe kell vennünk azt a körülményt, hogy Bethlen uralkodásának első időszakában nagyobb háború nem volt. Bethlen stratégiai célkitűzése ezekben az években az volt, hogy az országot megvédje a Habsburgok beolvasztásra irányuló törekvéseivel szemben. Noha a támadó háború gondolata felmerült benne már uralkodásának első éveiben, azonban ehhez nem voltak meg a szükséges gazdasági, társadalmi, katonai, kül- és beipolitikai előfeltételek, s így e terv megvalósítása távolabbi perspektívába tolódott. Erre az időszakra a Habsburg kísérletekkel szembeni aktív védelem, valamint az ország gazdasági és katonai erejének megszervezése nyomta rá bélyegét. Bethlen realisan számolt az adott körülményekből származó lehetőségekkel, s látta, hogy amíg az ország leromlott gazdasági helyzetét rendbe nem hozza, nincs mód szilárd hátországgal rendelkező, siker reményében harcba induló hadsereg létrehozására, s emellett meg kell várni a kül-

<sup>101</sup> EOE. VI. k. 420—421. oldal.

<sup>102</sup> Bethlen 1616. máj. 5-i rendelete. (EOE. VII. k. 331. oldal.)

<sup>103</sup> Bethlen 1617. aug. 1-i lev. Rhédey Ferenchez. (Bethlen pol. lev. 89. oldal.)

<sup>104</sup> L. Bethlen István 1620. dec. 22-i rendeletét. (EOE. VII. k. 554. oldal.)

<sup>105</sup> EOE. VII. k. 515. oldal, L. még uo. 103. oldal.

politikai helyzet kedvező alakulását is egy Habsburg-ellenes függetlenségi harc megindításához. Gazdasági építő munkája sikeresen haladt előre, úgyhogy 1616 végén már készen állt támadó háborúra is, azonban a politikai helyzet, nem utolsósorban a magyarországi rendek semleges politikája, kétségessé tették a háború kimenetelét, s így Bethlen bölcs önmérséklettel a háború elhalasztása mellett döntött.

Bethlen védelmi stratégiájának fontos pontja volt az Erdély nyugati határszélen levő várak szilárd kézben tartása, s a császáriak által elfoglalt várak visszaszerzése. A várakra, elsősorban a legfontosabb erősségekre, Váradra támaszkodva építette fel védelmi stratégiáját, azonban mindig készen állott ellen-csapásra, ellentámadásra, ha a szükség úgy kívánta. Ennek érdekében már uralkodásának legelején hozzákezdett olyan hadsereg megszervezéséhez, amely képes e feladat végrehajtására. Hadszervező munkáját is éles reálpolitikai érzék vezérelte. Számba vette, hogy az ország erőforrásai nem képesek nagylétszámú zsoldos hadsereg fenntartására, s így hadseregét egyformán építette a lehetőségekhez képest megjavított feudális alkotóelemekre, a zsoldos elemekre, és az átmenetet képező székely és hajdú kontingensre. Szüntelenül azon fáradozott, hogy ezek fegyverzetét, felszerelését, harckészültségi fokát állandóan javítsa, s ez a munkája sikerrel is járt, mint ahogyan sikerrel járt egész védelmi stratégiája.

Hadvezéri ténykedésére, az erők helyes megszervezése mellett, a lehetőségek széleskörű számbavétele, s az ellenség erőinek felderítése nyomta rá bélyegét. Hadműveleti tervét a saját és ellenséges erők gondos számbavétele után alkotta meg, s noha nem ragaszkodott mereven minden részlethez, de egészében hajthatatlanul kitartott elhatározása mellett. Mint hadvezér felismerte és támogatta az újat, látta a korszerű gyalogság létrehozásának jelentőségét, azonban az adott anyagi lehetőségekkel kellett számolnia, s ezek között a keretek között hozta létre hadszervezés terén a legjobbat, olyan hadsereget, amelyben a korszerű gyalogság kis létszámát a tökéletesített, mozgékony, nagy létszámú lovasság fegyvernemi előnyeiből fakadó lehetőségek kihasználásával ellensúlyozta.

Bethlen Gábor feudális uralkodó volt, s mint ilyen elsősorban a feudális osztály érdekeit képviselte, azonban mint ahogyan belpolitikájában élesen felismerhető a centralizációra, az abszolút monarchia létrehozására irányuló sikeres törekvés, s a merkantilista jellegű gazdaságpolitikai tendencia, hadszervezői és hadvezéri tevékenységében is a feudális osztályérdekeket háttérbe szorította az egész ország védelmi érdekeit, s

fejlődési lehetőségeit biztosító azon törekvés, hogy ütőképes hadsereget hozzon létre, s ennek érdekében, mert a néptömegekre támaszkodni. A székelyek jobbágyosodása ellen való fellépése, a hajdúkkal szemben folytatott politikája, a jobbágyoknak hadseregébe való befogadása és tisztségekre való emelése, alparancsnokainak elsősorban tehetség és nem származás szerinti kiválasztása jelentősen hozzájárult a hadsereg harcértékének emeléséhez.

Bethlen hadseregének *taktikája* a nagy létszámú, korszerű, löfegyverekkel felszerelt gyalogság hiányában a gyorsan mozgó, döntő mértékben szálfegyverekkel harcoló lovasság előnyei-  
nek kihasználására épült. Ami nyílt összecsapás történt ebben az időszakban, az a cselvetés, meglepetés, váratlanság tényezőjének mesteri kihasználásán alapult, mint ez a konyárdi és Dés melletti összecsapásban is történt. Az ügyes harcászati tervet jól végrehajtó katonák magasabb harcképzettsége és erkölcsi értéke meghozta a kívánt eredményt mindkét esetben s elhárította Erdély felől az ellenséges betörés veszélyét.

Bethlen Gábor honvédelmi politikája uralkodásának első időszakában eredményes volt, mert biztosította és megvédte a fejedelemséget a császári hódító és elnyomó törekvések ellen, s megteremtette a szükséges előfeltételeket egy kedvező időben megindított, s az egész Magyarország függetlenségének visszaállítására irányuló háborúhoz. Bethlen már itt is fényesen bebizonyította, hogy nemcsak egyik legnagyobb államférfia, hanem egyik legnagyobb hadvezére és hadszervezője is a magyar történelemnek.

Noha hadseregét a gazdasági erőviszonyok elégtelensége miatt nem tudta teljesen új alapokra helyezni, nem tudott nagy létszámú állandó zsoldos hadsereget fenntartani és nagymértékben kénytelen volt támaszkodni a feudális és félf feudális alkotóelemekre is, mégis Bethlen hadserege a korábbi erdélyi hadseregekhez viszonyítva komoly mérvű fejlődést mutatott fel. A hadsereg fegyverzete, felszerelése terén Bethlen katonasága kevésbé volt korszerű, mint a szemben álló Habsburg had-  
erő döntő része, azonban a hazájuk szabadságáért harcoló katonák magasabb erkölcsi értéke és nem utolsósorban Bethlen kiváló államférfiúi és hadvezéri ténykedése eredményesen tudta ellensúlyozni a Habsburg hadsereg fölényét. Ily módon a meginduló harmincéves háborúban a Bethlen Gábor vezette Erdély és hadserege számottevő tényező volt, s nemegyszer egyedül is képes volt eredményesen szembeszállni a háború folyamán Európa egyik legerősebb hatalmával, a Habsburg birodalommal és hadseregével.